

Ebüzziya Tevfik Bey ve Oğullarının Fersan Adalarında Petrol İmtiyazı Alma Girişimleri*

Ali OKUMUŞ**

Özet

Bu çalışmada Türk edebiyat ve basın tarihinin önde gelen isimlerinden Ebüzziya Tevfik ile oğulları Abdurrahman Velid ve Talha Beylerin petrol imtiyazı için yaptıkları girişimler incelenmektedir. Oğullarının iddiasına göre Ebüzziya Tevfik bu amaçla Orman ve Maadin Nezareti'nden Kızıldeniz'in güneyinde bulunan Fersan adalarında petrol aramak için 11 Mayıs 1911 tarihinde ruhsat talebinde bulunmuştu. Kendisi vefat ettikten sonra da oğulları Velid ve Talha bir süre daha bu ruhsatı elde edebilmek için girişimlere devam etmişlerdi. Bu süreçte yaptıkları yazışmalar, dönemin siyasi olayları ve talep ettikleri ruhsat ile ilgili gelişmeler bu makale içerisinde değerlendirilmektedir. Osmanlı arşivinde bulunan belgeler, Türk edebiyat ve kültür dünyasının önemli isimlerinden Ebüzziya Tevfik ve oğullarının bugüne kadar gün yüzüne çıkmayan bir girişimine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fersan Adaları, Petrol İmtiyazları, Ebüzziya Tevfik Bey, Talha Ebüzziya, Velid Ebüzziya, Yusuf Asım Efendi.

The Enterprises of Ebüzziya Tevfik and His Sons to Acquire Oil

Concession in Farasan Islands

Abstract

In this study, the initiatives of Ebüzziya Tevfik and his sons Abdurrahman Velid and Talha Beys who were the leading figures in the history of Turkish literature and press, for the oil concession are examined. For this purpose, Ebüzziya Tevfik requested a license from the Forest and Mines Ministry (Orman ve Maadin Nezareti) to search for oil in the Farasan Islands, South of the Red Sea in May 11, 1911 as his sons claimed. After he died, his sons Velid and Talha continued to attempt to obtain this license for a while. The correspondence they made during this period, the political events of the time and, the developments related to the license which they requested are evaluated in this article. The documents found in the Ottoman archive shed light on the efforts of Ebüzziya Tevfik and his sons, one of the most important figures of the Turkish literary and cultural world, which have not been revealed until today.

Key Words: Farasan Islands, Oil Concessions, Ebüzziya Tevfik Bey, Talha Ebüzziya, Velid Ebüzziya, Yusuf Asım Efendi.

* Bu makale, *Ortaoğu'da Petrol: Uluslararası Rekabet, İmtiyazlar ve Antlaşmalar (1890-1928)* başlığıyla hazırladığım tezden hareketle kaleme alınmıştır.

** Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, e-posta: ali.okumus@bilecik.edu.tr

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren petrol kaynakları, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı sınırları içerisinde de önem kazanmaya başlamıştı. Zamanla Arap Yarımadası ve Basra Körfezi kıyılarında, İran ve Kuveyt başta olmak üzere deniz ulaşımına yakın zengin petrol bölgeleri, uluslararası şirketlerin daha çok ilgisini çekmeye başlamıştı.

Öte yandan II. Abdülhamid, 1890'larda çıkardığı çeşitli iradelerle, başta Musul¹, Bağdat² ve Yanya³ gibi bölgelerdeki petrol imtiyazlarını, padişahların özel gelir ve giderlerine bakan Hazine-i Hassa Nezareti'ne devretmişti. Böylece petrol madeni arama ve işletme imtiyazlarını talep eden kişilerin doğrudan hükümdar hazinesine müracaat etmesi sağlanarak bu tür başvurular kontrol altında tutmaya çalışılmıştı. Ancak bazı bölgelerdeki imtiyazlar Hazine-i Hassa'ya devredilmemiş, bunlara yönelik muamelelerin Orman ve Maadin Nezareti üzerinden yürütülmesine devam edilmişti.⁴ Bu makaleye konu olan Fersan adalarındaki petrol imtiyazları ise Hazine-i Hassa Nezareti'nin kontrolü dışında kalan madenler arasında bulunmaktaydı.

1. Fersan Adalarında Petrol

Hindistan'a ulaşmak için iyi bir seçenek olan Kızıldeniz, tarih boyunca içerisinde barındırdığı adalarla birlikte son derece stratejik bir konumda bulunmaktaydı.⁵ Nitekim Kızıldeniz'in güneyindeki bir grup adadan meydana gelen ve Suudi Arabistan'ın Cizan şehrine yaklaşık 50 kilometre mesafede bulunan Fersan adaları⁶, XIX. yüzyılın ikinci yarısında hem Süveyş kanalının açılması hem de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali üzerine iyice önemi artan Kızıldeniz'de ayrıca değer kazanmıştı. Bundan dolayı adalara

1-Musul'daki petrol kaynaklarının Hazine-i Hassa Nezareti'ne devredilmesi hakkındaki 6 Şubat 1889 tarihli irade için bakınız: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), İ.DH. 1121/87615, 25 Kânûn-i sâni 1304.

2-Bağdat'taki petroleri için çıkartılan 19 Eylül 1898 tarihli irade için bakınız: BOA, İ.HUS. 68/7, 7 Eylül 1314.

3-Yanya vilayetindeki petrol imtiyazlarının Hazine-i Hassa'ya devredilmesiyle ilgili irade için bakınız: BOA, İ.DH.1093/85687, lef 2, 26 Teşrin-i sâni 1304 / 8 Aralık 1888.

4-Özkan Keskin, *Orman ve Ma'adin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2005, s. 180.

5-Başta İngiltere olmak üzere pek çok Avrupa ülkesi, erken tarihlerden beri Hindistan'a ulaşma yollarından birisi olarak Akdeniz'den Kızıldeniz'e ve oradan da Babü'l Mendeb'i geçerek Hindistan'a varma yolunu düşünmüştü. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 2-6. Ancak meşhur İngiliz albayı Francis Rawdon Chesney (1789-1872) gibi bazıları Hindistan'a doğrudan ulaşma yollarından olan Kızıldeniz seçeneğini, düşmana karşı savunmasız konumundan dolayı sakıncalı bulmuş, bunun yerine Bağdat-Basra hattı üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmanın daha avantajlı olacağını düşünmüştür. Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 213.

6-Fersan adaları, 1865'te Yemen eyaleti içerisinde bulunan Hudeyde sancağına bağlı bir kaza konumundaydı. 1877-1888 ve 1906-1908 arasında aynı vilâyetin aynı sancağına bağlı Ebûarîş kazasına tâbi bir nahiye olarak idare edilmişti. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 2017, s. 268. Fersan adalarının Kızıldeniz'deki konumu için Ek-1 ve Ek-2'deki haritalara bakınız.

sahip olabilecek bir devlet, şüphesiz Kızıldeniz üzerinde etkin bir rol oynayabilecekti.⁷

Kamûsü'l-a'lâm müellifi Şemseddin Sami'ye göre Fersan adaları, Kızıldeniz'in güney kısmında ve Cizan iskelesi karşısında iki büyük ve on iki kadar da küçük adalarla birtakım kayalardan oluşmaktadır. Sahil cihetinde bulunan ve Büyük Fersan denilen en büyük ada, 40 kilometre kadar uzundur. Güzel su kaynakları, hurmalıkları, doğu köşesinde güzel bir limanı ile iki karyesi vardır. Küçük Fersan veya Muharrek denilen ikinci ada, birincisinin kuzeyinde bulunur ve yaklaşık 30 kilometre uzunluğundadır. Küçük Fersan adasının halkı mercan avıyla ilgilenmektedir. Ashında bir kabile adı olan Fersan, adaların bu kabile fertleriyle meskûn bulunmasından dolayı bu isimle anılmaktadır.⁸

Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Yemen Valisi Osman Nuri Paşa⁹ tarafından hazırlanan bir layihada Fersan adalarıyla ilgili çok daha detaylı bilgiler yer almaktadır. Bu layihaya göre; mart ve ekim ayları arasında Hicaz ve Cizan gibi adaya yakın yerlerden yaklaşık 120 bin kadar kişi Fersan'da toplanarak sedef ve inci avlamaktadır. Ancak toplanan inciler vergiden kaçırılmakta, gizlice Aden ve Bombay gibi yerlere götürüp, buralarda ecnebi tüccara oldukça ucuz bir fiyata satılmaktadır.¹⁰

Layihada ayrıca bu makalenin de konusunu teşkil eden adalardaki gaz madeni hakkında ilginç bilgiler yer almaktadır. Valiye göre adaların kuzey doğusunda ve deniz kenarında bir gaz madeni bulunmaktadır. Bu maden yüzeye çıkıp akmakta ve bölgedeki halk *şişelerini imlâ ederek* bu gazı toplayıp yakmaları dışında herhangi bir şey yapmamaktadır. Dahası madenin tasfiyesini de bilmediklerinden dolayı hakkıyla bu madenden istifade edememektedirler.¹¹

Osman Nuri Paşa'ya göre Kızıldeniz'de ve özellikle Fersan adalarında med ve cezir (gel-git), 15-20 metreyi bulduğundan madenin bulunduğu bölge su altında kalmaktadır. Sular çekildiğinde çatlaklardan yüzeye sızan petrol madeni rahatlıkla görülebilmektedir. Suyla temas eden madenin, kalitesinde bozukluk olduğunu düşünen vali buna engel olmak için bir rıhtım yapılmasını ve madenin daha derin bir şekilde kazılmasını önermektedir. Ayrıca madenin, borularla büyük kuyulara nakledilmesini de

7-Süveyş Kanalı 1869'da açıldıktan ve İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgalinden sonra Kızıldeniz'in artan önemi için bakınız: Durmuş Akalın, "Aden'in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'de Aldığı Tedbirler" Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX / 2, 2014.

8-Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-a'lâm*, Cilt: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314, s. 3392.

9-Hacı/Topal lakabıyla tanınan devlet adamı ve asker Osman Nuri Paşa (1840-1898), sırasıyla Hicaz Valiliği (1882-1886), Halep Valiliği ve 5. Ordu Komutanlığı (1886-1887), Yemen Valiliği ve 7. Ordu Komutanlığı (1887-1889), 6. Ordu Komutanlığı (1890-1891), Suriye Valiliği (1891-1892), yeniden Hicaz Valiliği (1892), yeniden Halep Valiliği (1892-1894) ve yeniden Suriye Valiliği (1894-1896) yapmıştır. Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalî (1839-1922)*, Prosopografik Rehber, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 115.

10-Osman Nuri Paşa Fersan adaları bölgesine mahsus bir balığın olduğunu da belirtmektedir. Bu balıkların iki santim uzunluğunda dişleri bulunduğunu ifade eden Paşa, ada halkının balık dişlerinden tespih ürettiğini ve bunların İstanbul'da *naka tespih* olarak bilindiğini aktarmaktadır. (BOA, Y.EE., 9/11, 26 Kânûn-i sâni 1304/7 Şubat 1889).

11-BOA, Y.EE., 9/11, 26 Kânûn-i sâni sene 1304/7 Şubat 1889.

tavsiye etmekteydi. Kuyularda kolaylıkla tasfiye edilerek halis gaz üretilmiş, dolayısıyla madenden daha iyi istifade edilmiş olunacaktı. Paşa, madenle ilgili son olarak, bunun bir şirkete ihale olunmak suretiyle işletilmesinin devlet açısından faydalı olacağına dikkat çekmekteydi.¹²

Diğer taraftan 20. yüzyılın hemen başlarında Fersan adaları, Osmanlı Devleti'nin gündemine hiç beklenmedik bir gelişmeyle girecekti. Alman İmparatoru II. Wilhelm hükümeti, Babialı'ya müracaat ederek adaların güney açıklarında bulunan Kum (İngilizce, Kumh, Qummah) adasında bir kömür deposu yapma talebini iletmişti.¹³ Böylece Almanya, Boxer ayaklanmasından¹⁴ dolayı Çin'e sıkça gidip gelmeye başlayan gemilerine buradan kömür tedariki sağlayabilmeyi düşünmüştü.¹⁵ Babialı, benzer bir depoya sahip olmayan diğer devletler için *su-i misal* olabileceği için Almanya'nın bu talebini reddetmişti.¹⁶ Ancak iki devlet arasındaki dostluğu da bozmak istemeyen Osmanlı, Tersane-i Amire tarafından Alman gemilerine kömür tedariki yapılmasını daha münasip bulmuş ve İstanbul'da bulunan Alman sefiri Baron Marschall¹⁷ bu konuda

12-Öte yandan adalardaki gaz madenlerine ait örnekler daha sonraki yıllarda incelenmek üzere İstanbul'a gönderildiği arşiv kayıtlarında görülebilmektedir. Yemen vali vekili Hazine-i Hassa Nezareti'ne yazdığı bir tezkirede, adalardan 50 kuruş masrafla çıkarılan bir şişe gazın incelenmek üzere postaya verilerek nezarete gönderildiği, bir krokinin de Maâdin Nezareti'ne takdim kılındığı ifade edilmektedir. BOA, MLEEM, 726/32, 11 Teşrin-i sâni 1324/24 Kasım 1908.

Osman Nuri Paşa, gaz madenine ilaveten adalarda çok miktarda çimento madeni de bulunduğunu ifade etmektedir. Ona göre her iki madenden de hakkıyla istifade edilememektedir. Layihasının bir bölümünü devletin bu bölgelerde uygulayabileceği politikalara ayıran vali, buralarda ziraatın yapılamadığını, sadece hurma yetişebildiğini, ayrıca bir miktar koyun bulunduğunu ve senelik toplam vergisinin 30.000 kuruş civarında olduğunu kaydetmektedir. (BOA, Y.EE., 9/11, 26 Kânûn-i sâni 1304/7 Şubat 1889). Valinin bu layihasına cevap olarak hazırlanan askeri komisyon mazbatasında, Paşa'nın verdiği bilgiler özetlendikten sonra, madenlerle ilgili *ihraçlarını deruhte edecek talepleri zuhurunda ihalesinin vilayet tarafından maden nizamnamesine uygun olarak yapılabileceği* belirtilmekteydi. (Aynı numaralı tasnif, tarih, 11 Mayıs 1889).

Fersan adalarının coğrafyası ve bu adalarda bulunan karyeler hakkında ayrıca Binbaşı Rüşti Bey tarafından hazırlanan raporlar da bulunmaktadır. Söz konusu raporlar bu makalenin konu ve sınırlarını aştığından burada değerlendirilmemiştir. Raporları için bakınız: BOA, Y.PRK.BŞK, 64/32, lef 1,3,4 ve 5 muhtelif tarihler, Kânûn-i sâni -Nisan 1317/Ocak-Nisan 1901. Bu raporların değerlendirmesi ve adalar hakkında daha farklı bilgiler için: İlhan Ekinci, "Kızıldeniz'in Güneyinde Rekabet-Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", *Belleten*, LXIX, No:255, (Ağustos 2005) s. 580 vd.

13-Caesar E. Farah, *The Sultan's Yemen: 19th-Century Challenges to Ottoman Rule*, I. B. Tauris, Londra 2002, s. 195 vd.; Almanların bu talepleri karşısında Osmanlı hükümetinin değerlendirmeleri için bakınız: BOA, Y.PRK.HR., 29/62, lef 1, 2, 3 ve 4, 17 Kânûn-i evvel 1916/30 Aralık 1900.

14-Boxer (Boksör) ayaklanması, Avrupa'nın Çin üzerinde oluşturmaya çalıştığı ekonomik ve siyasi baskı sonucu 1899-1901 yılları arasında çıkarılan bir ayaklanmadır. 20.000'e yakın insanın öldüğü bu ayaklanmada tüm yabancıların ülkeden çıkartılması hedeflenmişti.

15-Walter Bloch, "Günümüzün Yüzyıl Kadar Öncesinde Alman Bahriye Stratejisi ve Denizşirni Ticareti", *Toplumsal Tarih*, S: 21, Eylül 1995, s. 2.

16-BOA, Y.PRK.HR., 29/21, lef 1 ve 2, 16 Eylül 1316/29 Eylül 1900; BOA, Y.PRK.HR., 29/33, 6 Teşrin-i sâni 1316/19 Kasım 1900.

17-Adolf Marschall von Bieberstein (1842-1912), 1897'den ölümüne kadar on beş yıl gibi uzun bir süre İstanbul'da Almanya'nın Büyükelçisi olarak bulunmuştur. Osmanlı ile ticari ilişkileri geliştirmek isteyen Baron Marschall, Bağdat Demiryolu projesindeki rolüyle bilinmektedir.

bilgilendirilmişti.

Gelgelelim 1900 senesinin kasım ayında bir Alman gemisi adaya demir atarak, iskele inşa etmeye başlamış, hatta bir miktar da kömür çıkarmıştı.¹⁸ Bunun üzerine özellikle basında adaların Almanya'ya terk edildiği şayiye ortaya atılmıştı.¹⁹ Sonuçta Alman sefir Marschall, 30 Kasım 1900 tarihinde Babalı'ya bir nota vererek kömür deposunun sadece Alman gemilerinin ihtiyaçlarını gidermesine yönelik kat'i bir beyanname talebinde bulunmuştu. Marschall'ın notası ve Avrupa gazetelerinin arka arkaya spekülâtif haberler yaymaya başlaması²⁰ Osmanlı hükümetini adeta bir emrivaki ile karşı karşıya bırakmıştı. Nihayet hükümet, Alman sefaretini ile bir antlaşma imzalamak mecburiyetinde kaldı. Varılan anlaşmaya göre adalar, uygun bir kira bedeli ile Alman gemileri tarafından geçici olarak kullanılabilir, ancak adanın hiçbir kaynağından istifadeye teşebbüs edilmeyecekti.²¹

Yaşanan bu gelişmelerin etkisi bir süre daha devam etmişti. Bununla birlikte, 18 Ocak 1901 tarihinde Fersan adalarına uğrayan Alman savaş gemilerinden bir kişinin, adalarda bulunan petrole ilgili gözlemleri kayda değerdir. Fersan'ı köy olarak tanımlayan bu meçhul şahıs, buradaki petrol kuyularını ziyaret etmiş ve günlüğüne şu notları düşmüştü: *24 Ocak 1901'de Türk bahriyesinin, Komodor Sadık Bey komutasında Pera gemisi Tibta koyuna geldi. Daha önce Türk hükümetince seçilen kömür deposunun yerini onayladı. Aynı gün petrol kuyularının bulunduğu alana gidildi. Bunlardan siyah, kokulu bir yağ çıkıyordu. Yerel halk bu kuyular konusunu gizlilik havasına büründürmekteydi. Müdür bile, bizim bu alanı ziyaret etmemizden tedirgin göründü. Kondor, Tibta koyundan 28 Ocak 1901 günü ayrıldı.*²²

18-Walter Bloch bunun 1890 yılının eylül ayında gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Ancak Osmanlı arşivinde bulunan belgeler gösterilen bu tarihin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Bloch'un iddiasıyla ilgili bakınız: W. Bloch, "... Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", s. 22.

19-Dahiliye Müsteşarı Ahmed Refik tarafından yazılan bir mazbatada, Mısır'da neşredilmekte olan *el-Müeyyed* gazetesinde Fersan adasının resmen Almanya'ya terk edildiği şeklinde bir haberin yayımlandığı ifade edilmektedir. BOA, Y.PRK.BŞK., 63/81, lef 4, 7 Şubat 1316/20 Şubat 1901.

20- Bu tür haberlere birkaç örnek için bakınız: "German Station in the Farsan Islands", *New York Times*, 7 Haziran 1901, s. 6; "The Farsan Islands: Germany Said to be Negotiating with Turkey for a Coaling Station", *New York Times*, 10 Eylül 1901, s. 7; "Germany in Red Sea", *The Arizona Republican*, 16 Eylül 1901, s.1; "News of the Week, Foreign", *The Washburn Leader*, 21 Eylül 1901, s.1; "Turquie d'Asie, La cession des iles Farsan a l'allemande et les troubles en Arabie", *Journal des débats politiques et littéraires*, 5 Aralık 1901, s. 4. 21-BOA, İ.HUS., 85/6, 14 Teşrin-i evvel 1318/27 Ekim 1902; Y.A.RES., 112/13; Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 3-4. Bu eserin transkripsiyonu için bakınız: Ali Akyıldız, Zekeriya Kuşun, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 327-333; İ. Ekinci, "...Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", s. 594.

22-W. Bloch, "... Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşırı Ticareti", s. 21.

2. Adalardaki Petrol için İmtiyaz Talepleri

Fersan adalarında petrol aramak için ilk adımı atan, meşhur Osmanlı devlet adamı Turhan Paşa'dır.²³ Paşa, 1902'de nezarete sunduğu bir dilekçe ile petrol arama ruhsatı talep etmişti.²⁴ Benzer şekilde tüccardan Yusuf Asım Efendi²⁵ ile bu makalenin konusunu teşkil eden Ebüzziya Tevfik Bey ve oğulları da Fersan adalarındaki petrolün taliplisi olmuşlardı. Ancak bu müracaatlar arasında en dikkat çeken ve ilginç özellikler taşıyan Ebüzziya Tevfik'in başlattığı ve oğulları Talha ile Velid Beylerin devam ettirdiği petrol arama ruhsatı elde etme girişimidir.

Bununla birlikte sadece Yusuf Asım Efendi adalarda petrol aramak için elde etmek istediği ruhsatı almayı başarabilmişti. Aslında Yusuf Asım Efendi, Fersan adalarındaki petrol imtiyazına yönelik girişimlere Ebüzziya Tevfik Bey ve oğulları Talha

23-Aslen Arnavut olan Turhan Hüsnü Paşa (Arnavutça: Turhan Pashë Përmeti) (1846-1930), Roma (1877-1880) ve Madrid (1886-1894) Büyükelçiliklerinden sonra Girit Valisi (1894-1895) olmuş ve bu görevinden sonra kısa bir süreliğine Hariciye Nazırlığı görevine getirilmiştir. 1904-1908 arasında Evkaf Nazırı, II. Meşrutiyet'i müteakiben beş günlüğüne Şûrâ-yı Devlet Reisi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar da Osmanlı'nın Petersburg Büyükelçiliği yapmıştır. Ayrıca 1914'te Arnavutluk Prenslığının Başbakanlığı görevine getirilmiştir. S. Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricâli...*, s. 124.

24-BOA, Y.PRK.AZJ., 47/35, lef 2; BOA, Y.PRK.AZJ., 56/43.

25-Bu çalışma açısından önemli bir şahıs olan Yusuf Asım Efendi hakkında Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan dağınık birtakım malumat haricinde çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen bir tahriratta, Asım Efendi için tüccardan ifadesi kullanılmışken; Dahiliye Nezareti'nden yine Sadaret makamına gönderilen 22 Mayıs 1913 tarihli yazıda ise şöyle bir tanımlama yapılmaktadır: *Altıncı Daire-i Belediye Azasından Yusuf Asım Efendi*. Belgeler için bakınız: BOA, BEO, 4269/320102, lef 7, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913); Aynı tasnif, lef 9, 9 Mayıs 1329/22 Mayıs 1913. Ayrıca Yusuf Asım Efendi'nin maden işletmeciliğiyle ilgilendiği daha önce elde ettiği imtiyazlardan anlaşılmaktadır. Buna göre, 1894 yılında Konya krom madenini imtiyazını 66 yıllığına ve 1897 yılında Edirne'de kömür madeni imtiyazını 99 yıllığına aldığı görülmektedir. Alaaddin Tok, *The Ottoman Mining Sector In The Age Of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2010, s. 75 ve 77. Buna ilaveten Yemen vilâyetine bağlı Taiz sancağının Haceriye kazasında bulunan kömür madeni imtiyazını 1910 yılında elde etmeye çalıştığı, fakat bunda başarılı olamadığı görülmektedir. Hatta yıllar sonra konuyla ilgili Meclis-i Vükelâ kararında, başvurunun maden nizamnamesi şartlarına uygun olmadığı ileri sürülmüş ve *mezkûr maden hakkında şimdilik bir muamele ifası muvafık görülmediği* beyan edilmişti. Sonuç olarak Yusuf Asım Efendi'nin uhdesine almak istediği kömür madeni ihalesine yönelik işlemin tehir edildiği anlaşılmaktadır. BOA, DH.MUİ., 70.1/39, 18 Şubat 1325/3 Mart 1910; BOA, MV, 224/49, 13 Ağustos 1338/13 Ağustos 1924.

Öte yandan Talha ve Velid Ebüzziya Beyler, bir dilekçelerinde Asım Efendi'den bahsederken II. Abdülhamid zamanında sarayda sabuncu-başı olduğunu beyan etmektedir. BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329/24 Aralık 1913, s.1. Bu bilgi Fersan adalarındaki petrol ve gaz madeniyle ilgili bir Şûrâ-yı Devlet mazbatasında tekrar edilirken Yusuf Asım Efendi'den *Asmaaltı'nda saray-ı hümayûn sabuncu-başısı tüccardan* şeklinde bahsedilmektedir. BOA, BEO, 3438/257792, 1 Teşrin-i sâni 1324/14 Kasım 1908. Nitekim aslen Giritli olduğu kaydedilen Yusuf Asım'ın Asmaaltı'nda ikamet eden ve sarayın baş sabuncusu olduğu, ürettiği sabunlar üzerine koymak istediği bir *"alamet-i farika"* ile ilgili olarak yaptığı yazışmalardan da anlaşılmaktadır. BOA, DH.MKT., 313/71; BOA, BEO, 572/42873; BOA, Y.MTV, 70/56, 19 Teşrin-i evvel 1308/13 Ekim 1892. Bu bilgilere ilaveten, tütün ve sabun ticaretiyle de meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda 1910 yılında arkadaşlarıyla *İttihad-ı Osmani Anonim Şirket-i Ticariyesi* ismini taşıyan bir şirket kurmuştu. BOA, BEO, 3708/278026.

ve Velid'den çok daha önce başlamıştı. Hatta Asım Efendi elinde bulundurduğu ruhsatı Eastern Petroleum Company'nin müdürü Mösyö George Robert Rogers'a devretmek için²⁶ müzakerelere başladığı tarihlerde Ebüzziya kardeşler henüz konudan bile haberdar değildi. Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatı bir İngiliz vatandaşına devretme girişimini, Ebüzziya Tevfik Bey'in oğulları aradan yaklaşık sekiz ay geçtikten sonra öğrenmişti.

Diğer taraftan Yusuf Asım'ın ruhsatı devretmek için ilgili nezarete sunduğu dilekçe üzerine yapılan inceleme sonucunda, ruhsatının 4 Mayıs 1909'da tasdik edildiği anlaşılmıştı. Ayrıca 4 Mayıs 1910'dan itibaren geçerliliğinin bir yıl daha uzatıldığı görülmüştü.²⁷ Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerli bir hak olduğu inceleme sonucunda anlaşılınca Ticaret ve Ziraat Nezareti, İngiliz tebaasından bir kişiye söz konusu devir işleminde bir sakınca görmemişti.²⁸ Sadaret makamının onay vermesi halinde devir işlemi gerçekleşecekti. Ancak beklenen müsaade aradan dört ay geçmiş olmasına karşın bir türlü alınmamıştı.²⁹ İşte konu bu aşamaya kadar gelmişken birdenbire Ebüzziya Talha ile kardeşi Velid; daha önce pederleri Ebüzziya Tevfik Bey tarafından talep edildiğini ileri sürdükleri petrol arama ruhsatı iddiası ile ortaya çıkmışlardı.

26-Osmanlı'nın emlak tasarrufu hakkındaki 1867 (1283) tarihli kanununu kabul eden yabancı devlet tebaasından, münferit veya iştirak olarak maden imal etmek isteyenlere, Osmanlı Devleti kanunlarına uygun hareket etmek şartıyla müsaade edilmesine imkân tanınmaktaydı. Bu durum maden nizamnamesinin 30'uncu maddesinde şu şekilde düzenlenmişti: *Otuzuncu Madde- Tebaa-i Osmaniye'den veyahut Devlet-i Aliye'nin tasarruf-i emlak hakkında bin iki yüz seksen üç senesinde vaz' etmiş olduğu kanunu kabul eden devlet-i ecnebiye tebaasından münferiden veya bil-iştirak maden imaline tâlip olanlara kavânin-i hâliye ve müstakbele-i Devlet-i Aliye'ye tevfik-i hareket etmek şartıyla ruhsat verilir. Herhangi sınıftan olursa olsun Devlet-i Aliye ve düvel-i ecnebiye memurları ve bunların akraba ve taallukatı daire-i memuriyetleri dâhilinde bulunan mahallerde maden imtiyazını haiz olamaz. İşbu memnuiyet memuriyette bulunmayla beraber icra-yı ticaret ve sanata mezun olanlara dahi şamildir.* Nizamname için bakınız: *Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnâmesidir*; İstanbul 1322, s. 11.

27-Bu tarihlerden kısa bir süre sonra Seyyid İdris'in Yemen'de başlattığı isyan, bölgede bir kargaşanın yaşanmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı Asım Efendi'nin ruhsat süresi Şûrâ-yı Devlet kararına istinaden 24 Nisan 1911 tarihinde bir yıl daha uzatılmıştı.

28-14 Mayıs 1913 günü Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen tezkirede konuyla ilgili olarak şöyle denilmekteydi: *Yemen vilâyeti dâhilinde Hudedyde sancağına tâbi 'Ebûarîş kazasının Fersan cezaresinde 30 Kânûn-i sâni sene 323 tarihli ve 69/2 numaralı ruhsatnâme ile tüccardan Yusuf Asım Efendi'nin taharrisine mezun olduğu petrol madenindeki hukukunu İngiltere Devleti tebaasından Mösyö George Robert Rogers uhdesine devir ve ferağ edeceğine dair verdikleri arzuhaller üzerine cereyan eden muamelâtı şâmil maâdin müdüriyet-i umumiyesinden tanzim kılınan 30 Nisan sene 329 tarihli mazbata 20 kuruşluk kağıt ve on kuruşluk pul ile leffen huzur-i sâmî-i sadaret-penâhilerine takdim olduğundan muktezasının ifâsına müsaade-i celile-i fehîmâneleri şayan buyurulmak babında ve her halde emr ü ferman hazret-i veliü'l-emrindir.* BOA, BEO, 4269/320102, lef 7, 1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913.

29-Sadaretin cevap vermekte gecikmesi üzerine talebini yineleyen Ticaret ve Ziraat Nezareti yazdığı tezkirede bu konunun bir *mahzur-i siyasi* ile ilgili olup olmadığını soruyordu. Nezaretin siyasi sakınca olarak gördüğü konu, eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey arasında o tarihlerde devam eden Londra müzakereleriydi. Yazışmalar için bakınız: BOA, BEO, 4269/320102 lef 9, 6 Ağustos 1329/19 Ağustos 1913.

3. Ebüzziya Tevfik Bey'in Petrole İlgisi

Türk matbaa ve basın hayatının önde gelen isimlerinden Ebüzziya Tevfik Bey (1849-1913) ve ailesinin petrol imtiyazı talep etmesi konusuna geçmeden önce, bütün bu girişimlerin başat figürü Ebüzziya Tevfik'in petrol konusuyla bir ilgisinin olup olmadığını incelemek yerinde olacaktır. Bilindiği kadarıyla küçük yaşta maliyenin çeşitli kalemlerinde çalışmak (1859)³⁰ dışında Tevfik Bey'in iktisadî konularda herhangi bir tecrübesi olmamıştı. Buna karşılık, *Terakki* gazetesinde 1868-69 yıllarında yayınladığı makalelerle yazarlık hayatına başladı. Şinasi'nin 1871'de ölümünden sonra matbaası Mustafa Fazıl Paşa³¹ tarafından satın alınmış ve Namık Kemal ile Ebüzziya Tevfik'e bırakılmıştı. Namık Kemal'in hakkından feragat üzerine matbaa tamamen Ebüzziya'ya kalacaktı.³²

Bir süre bu matbaada yayıncılık faaliyetleri yürüten Tevfik Bey, hakkında verilen jurnaller sebebiyle 1900 yılında Konya'ya sürgün edildi. II. Abdülhamid devrinde yaşayan birçok müellif ve münevver gibi Konya'da geçireceği dokuz yıl hayatının sükküt devresi olmuştur.³³ II. Meşrutiyet'in ilânı sonrası çıkan afla İstanbul'a dönmüş ve 1908 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerle Antalya mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girmişti. Böylece İstanbul'a tekrar yerleşen Ebüzziya, matbaasını tekrar açmıştı. Yıllar önce kendisine Şinasi'den yadigâr kalan *Tasvir-i Efkâr* gazetesini, ismine "Yeni" ilave ederek Mayıs 1909'da yeniden çıkarmaya başladı.³⁴ Ebüzziya Tevfik matbaacılığa getirdiği yeniliklerin yanı sıra ilk defa kartpostallar³⁵ ile hüviyet kağıtlarını³⁶ matbaasında basmıştı. 27 Ocak 1913'te ölünceye kadar da yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüştü.³⁷

30-Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1998, s. 26.

31-Kahire'de doğan Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875), Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. İstanbul'a gelerek devletin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra 1865'te gizlice kurulan ve içerisinde devrin önemli edebiyatçıları Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi hükümet muhaliflerini bulunduran Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni destekledi. Detaylı bilgi için bakınız: Şit Tufan Buzpınar, "Mustafa Fazıl Paşa", *DİA*, C. 31, s. 300-301

32-Fevziye Abdullah, "Ebüzziya Tevfik", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, M.E.B., Eskişehir 2001, s. 100.

33-F. Abdullah, a.g.m., s. 102.

34-Ebüzziya Tevfik'in matbaası hakkında geniş bilgi için bakınız: Özgür TÜresay, "Bir Osmanlı Matbaasının Sergüzeşti, Ebüzziya Tevfik'in Matbaa-i Ebüzziyası", *Toplumsal Tarih*, S: 128, Ağustos 2004, s. 40.

35-Ebüzziya Tevfik Bey, Avrupa'da 1870'lerden itibaren yaygınlaşmaya başlayan kartpostalların Türkiye'de basımına öncülük eden isimlerdendir. İlki, 1 Ocak 1889 tarihinde olmak üzere, farklı konularda ve altı seri halinde 28 kartpostal bastığı tespit edilmiştir. Turgut Kut, "Matbaa-i Ebüzziyâ", *TDVİA*, Cilt: 28, İstanbul 2003, s. 114-115. Ayrıca 1887 yılında klişelerini Avrupa'da yaptırdığı resimli neşriyatın ilk örneklerini de yine Ebüzziya Tevfik Bey vermiştir. İlâveten Küfî yazıyı matbaada ilk defa kullanan yine odur. F. Abdullah, "Ebüzziya Tevfik", s. 102.

36-Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım (1888-1918)*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, s. 159.

37-Ebüzziya Tevfik'in yayın hayatı ve matbaacılığıyla ilgili detaylı bilgi için bakınız: A. Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Özgür TÜresay, Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2008, 825 s. F. Abdullah, "Ebüzziya Tevfik"; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt:2, Kısım:1, Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1333, s. 60; Özgür TÜresay, "Ebüzziya Tevfik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912), *Müeferrika*

Ana hatlarıyla hayatı bundan ibaret olan Ebüzziya Tefvik Bey, Rodos'ta sürgünde bulunduğu esnada -çok sevdiği oğlu Ziya Bey'e atfen- "Ziya'nın babası" anlamına gelen Ebüzziya müstear imzasıyla İstanbul gazetelerine makaleler göndermekteydi.³⁸ Ziya Bey'den başka, Talha ve Abdurrahman Velid isimlerinde iki oğlu daha vardı. Tedavi için gittiği İsviçre'de 1921 yılında vefat eden Talha Ebüzziya XX. yüzyılın en önemli Türk gazetecilerinden Ziyad Ebüzziya'nın (1911-1994) babasıdır. Velid Ebüzziya (1883-1945) ise II. Meşrutiyet'ten sonra *Yeni Tasvir-i Efkar* ismiyle çıkmaya başlayan gazetesinin başına geçmişti.³⁹

Açıkçası gazetecilik ve matbaacılık mesleğine bunca zaman emek vermiş ve bunda sebat etmiş bir ailenin, imparatorluk coğrafyasının uzaklarında bulunan Fersan adalarında ne derecede kıymetli olduğu bile kesinleşmemiş petrol kaynaklarıyla ilgilenmesi, akla gelir şeylerden değildi. Ancak o tarihlerde daha gelişme çağında olan petrol sektörünün, sermaye sahibi herhangi bir kişiyi bile nasıl kendine doğru çeken bir cazibesi olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.

Ebüzziya Tefvik Bey'in petrol arama imtiyazı elde etme girişimine dair ne hatıralarında⁴⁰

Kitabiyat Dergisi, Sayı 18, Kış 2000/2, s. 87-140; Özgür TÜresay, "II. Abdülhamid Dönemi Yayımcılığı, Matbaa-i Ebüzziya ve Bastığı Kitaplar", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 34, Güz 2008/2, s. 3-48; Özgür TÜresay, "Osmanlı Kimliğinin Peşinde: Ebüzziya Tefvik Bey", *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 21, Yaz 2002/1, s. 3-25.

38-Ebüzziya Tefvik, zararlı neşriyatta bulunması gerekçe gösterilerek 10 Nisan 1873'te sürgüne gönderildi. 31 Mayıs 1876'da tahta geçen Beşinci Murad, Ebüzziya ve arkadaşlarını affetti. Bunun üzerine sürgünden döndü ve İstanbul gazetelerinde yayımlanan 30 Haziran 1876 tarihli mektubuyla Ebüzziya mahlasıyla yazı yazmaya devam edeceğini duyurmuştu. Oğlu Ziya ise 5 Temmuz 1896 yılında henüz 29 yaşında iken vefat etmişti. F. Abdullah, "Ebüzziya Tefvik", s. 100-103.

39-Balkan Savaşlarından sonra İstanbul'a gelen Mehmed Zekeriya Bey [Sertel, 1890-1980] *Yeni Tasvir-i Efkar* gazetesinde çalışmaya başlar. Hatıralarında Velid Bey'den şöyle bahsetmektedir: *Selânik'ten tanıdığım Yunus Nadi'nin yardımıyla Tasvir-i Efkar gazetesine girdim. O vakit Tasvir-i Efkar İstanbul'da çıkan gazetelerin en çok okunanıydı. Başyazarı, Yunus Nadi Bey idi. Fakat gazetenin asıl sahibi Velid Ebüzziya idi. Gazeteye ruhunu veren de oydu. Velid Ebüzziya Paris'te okumuştur. Gençti. Terbiyeli ve nazik bir adamdı. İyi gazeteci idi. Gazetede her gün yaptığı yeniliklerle okurların dikkatini çekiyordu. Fakat gerici bir adamdı. Gazete okuyucularının din duygularını gıcıklayan konulara önem verirdi. Yunus Nadi İttihat ve Terakki'nin yazarıydı. Fakat Velid onun yazılarına dokunmazdı. Nadi Bey Hürriyet ve İtilâfçularla kendi sütununda kavga ediyordu. Fakat Velid bu kavgayı karışmıyordu. M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yayılcık Matbaası, İstanbul 1968, s. 25.*

40-Ebüzziya Tefvik Bey, hatıralarını bir bütün olarak yazmamıştır. Anılarının bir kısmı kendi çıkardığı *Mecmûa-i Ebüzziya'nın* muhtelif sayılarında dağınık bir şekilde yayımlanmıştır. Burada yayımlanan hatıraların transkripsiyonu için bakınız: Adnan Akgün, *Ebüzziyâ Tefvik'in Mecmûa-i Ebüzziyâ'daki Hâtıraları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1987. Ayrıca *Yeni Tasvir-i Efkar* gazetesinde "Yeni Osmanlıların Sebeb-i Zuhûru", "Yeni Osmanlılar" ve "Yeni Osmanlılar Tarihi" isimleriyle yayımladığı uzun ancak eksik kalmış olan tefrikayı da hatıraları olarak değerlendirmek mümkündür. Bu tefrika üç defa kitap haline getirilerek basılmıştır. Şemseddin Kutlu tarafından yapılan 1973 tarihli baskıdan (Hürriyet Yayınları) sonra Ebüzziya Tefvik'in torunu Ziyad Ebüzziya, bu yazıları 1973-74 senelerinde üç cilt halinde yeniden yayına hazırladı (Kervan Kitapçılık). Tefrikanın üçüncü ve en kullanışlı baskısı ise Dr. Yakup Öztürk tarafından, *Yeni Tasvir-i Efkar'da* neşredilen metinden hareketle ve Ziyad Ebüzziya'nın baskısı da dikkate alınarak 2019 yılında yapıldı (Kapı Yayınları).

ne de sonradan yayınlanan biyografik⁴¹ ve monografik eserlerde⁴² herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı arşivinin barındırdığı belgelere yansıyan ailenin bu ilginç teşebbüsü bu makalede etraflıca ele alınmaktadır. Hakikaten petrol gibi kendi mesleği olan matbaa işinden tamamen ayrı hatta büsbütün farklı bir sektöre Ebüzziya Tevfik Bey'i yönlendiren neydi?

Şüphe yok ki Osmanlı coğrafyasında henüz küçük müteşebbisler tarafından ticareti yapılan, ancak XX. yüzyılın başından itibaren uluslararası şöhreti gittikçe artan petrolün Ebüzziya'yı da cezbetmesi mümkün görünmektedir. Ancak bu ihtimal söz konusu girişime somut bir kanıt teşkil etmekten uzaktır. Öte yandan Ebüzziya Tevfik Bey'in petrolle ilişkisini açıklayan bazı ipuçlarına, imtiyaz elde etmek amacıyla başvuru yaptığı tarihlere yakın zamanlarda kaleme aldığı gazete yazılarından ulaşmak mümkündür. Söz gelimi *Yeni Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 9 Mart 1910 tarihli nüshasında Ebüzziya "Sefâinde Kuvve-i Muharrike Olarak Petrol İsti'mâli"⁴³ başlığını taşıyan bir makale yayımlamıştı. Bu yazısında, İngiltere'de bir süredir tartışılan, gemilerde kömür yerine petrol kullanılması ve buna dair yapılan denemeler hakkında bilgi veren Ebüzziya Tevfik Bey, şu tespiti yapmaktaydı:

*Makinelerde beş on seneden beri icra edilen tadilât artık kömür devrine hâtime çekmek ve binaenaleyh petrol devrine girmek zamanının hulûlunu ilân etmektedir. Çünkü İngiltere Bahriye Nezareti şimdiye kadar emsâli sıbkat etmemiş bir raddede petrol siparişi vermiştir. Bir asır müddet kömürden âlem-i medeniyet-i vaziyet pek büyük istifade eyledi. Bundan sonra da makinelerin çarhlarını tedvîr edecek kuvve-i muharrikeyi petrol deruhte edecektir.*⁴³

Petrolün emtia değerini doğrudan arttıracak olan gemilerde kömür yerine petrol kullanılmasına yönelik değişimin, neden şimdi cereyan ettiğini başka bir bilimsel çalışmaya atfen açıklayan Ebüzziya Tevfik, makalesinde şimdiye kadar yüzeye çıkartılan petrolün oldukça fazla olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca kömüre nazaran petrolün hem taşıma hem de güç olarak üstünlüklerinin bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre *36 kadem mik'abı mahall-i istiâb eden petrolün, 67 kadem yer istiâb eyleyen kömür derecesinde amel-i mihâniki te'min* eyleyeceği, daha açık bir ifadeyle petrolün kömüre nazaran daha az yer kaplayacağı anlaşılmıştı. Bu sayede bir zırlı hem daha ağır yük taşıyabilecek hem de daha seri hareket edebilecekti. Bundan başka, baca tehlikeleri de olmayacaktı. Duman ve is ortadan kalkacak, makinenin aşınması azalacak ve gemiye kömür almak meşakkati bulunmayacaktı. Muntazam tulumbalar vasıtasıyla gemiye petrol yüklemek ise bir hayli

41-Ebüzziya Tevfik hakkında bugüne kadar çok sayıda makale ve ansiklopedi maddesi yazıldı ve pek çok araştırma yapıldı. Bunlar arasında iki önemli doktora tezi ön plana çıkmaktadır: Â. Gür, *Ebüzziya Tevfik, Hayatı: Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, 1998, 445 s.; Ö. Türesay, *Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, 2008, 825 s.

42-İ. Ekinci, "...Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi", s. 567-599.

43-Ebüzziya Tevfik, "Sefâinde Kuvve-i Muharrike Olarak Petrol İsti'mâli", *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 278, 9 Mart 1910, s. 1.

kolay olacaktı.

Ebüzziya Tefvik, makalesinde ayrıca petrolün kömüre üstünlüğünü gösteren şöyle bir örnek vermektedir: *Petrol ile kömür arasındaki şu farktan dolayı, petrolü hâmil bir Trans-Atlantik vapuru, faraza bin ton kadar fazla hamule mahalli kazanacaktır. Ona göre bunun sebebi, gemilerde artık büyük kömür depolarına gerek kalmayacağından daha fazla yer açılacak olmasıydı. Makalenin sonunda sözü Osmanlı Devleti'ne getiren Ebüzziya Tefvik konuyu şu şekilde toparlamaktaydı:*

Eğer Osmanlı donanması bundan böyle makinelerince fennin bu ahenk-i tekâmülüne muvafik istimlakâtında bulunulacak olursa petrol hususunda bi'tabi' en yakın komşusuna müracaat edecek, donanması için Batum petrolüne muhtaç olacaktır. Fakat Fırat ovasının pek çok yerlerinde ve Erzurum ile Adana vilâyetinin bazı taraflarında erbâb-ı tedkik bir hayli petrol menâbi'i bulunduğuna kaildir. Eğer hükm-i kadir, bizi de tabiatın bu lütfundan istifade edecek kadar endişe-i istikbâl ile tanzim-i hâl ve te'min-i ikbâl hissiyatına mazhar ederse kendi ihtiyâcât-i bahriyemizde âhara muhtaç olmakta başka, civar hükümetlerin hâcât-i istihlâkâtına da mahreç olmak bahtiyarlığında bulunduracaktır.⁴⁴

Ebüzziya Tefvik'in Osmanlı için temennide bulunduğu başka hükümetlere de petrol dağıtan bir memleket olma dileği hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Ayrıca petrolün bulunduğu bölgeleri sayarken, bu yazıdan kısa bir zaman sonra ruhsatı için talepte bulunacağı Fersan adalarından bahsetmemesi ilginçtir. Belki de bu adalardaki petrol kaynaklarından henüz layıkıyla haberdar değildi.

Bununla birlikte petrol sanayisinin o tarihlerdeki en önemli tartışmasını teşkil eden gemilerde kömür yerine petrol kullanılması meselesini Ebüzziya'nın yakından takip etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki aradan yaklaşık iki yıl geçtikten sonra kendisinin yayımladığı *Mecmua-i Ebüzziya* dergisinde yine petrolün kömür yerine ikame edileceğine dair makaleler kaleme almıştı. Örneğin derginin 132'nci sayısında, "Muktatafat" (derlenmiş şeyler) başlığıyla yer alan yazı içerisinde Amerika'daki petrol üretiminden bahseden bir kısım bulunmaktadır. Her ne kadar bu makale imzasız olarak neşredilse de söz konusu mecmuadaki imzasız makalelerin bizzat Ebüzziya Tefvik tarafından kaleme alındığı bilinmektedir.⁴⁵ Bahsi geçen makalede Amerikan Hükümeti tarafından yayımlanan bir rapora dayandırılarak, 1910 yılında ülkede 210 milyon varil petrol üretildiği aktarılmaktadır. Bu rakamın dünyada üretilen toplam petrolün yüzde 64'üne karşılık geldiğinin vurgulandığı yazının sonunda ise şu tespit yer almaktadır: *Bu da vuku bulan tecarüb neticesinde petrolün maden kömürüne nispetle daha ziyade mücib-i fevâid olduğunun Amerika Bahriye Nezareti'nce suret-i kat'iyede tebeyyün eylediğini ispat*

44-E. Tefvik, aynı makale, aynı yer.

45-A. Gür, A. Gür, Ebüzziya Tefvik, s. 274 ve 278.

eder.⁴⁶

Benzer şekilde aynı derginin 136'ncı sayısında da demiryollarında petrol kullanımının faydalarını anlatan başka bir makale daha yer almaktadır. Muhtemelen Ebüzziya tarafından yine imzasız olarak kaleme alınan bu makalede, Amerika'da demiryolu şirketlerinin lokomotiflerde yakıt olarak yavaş yavaş petrol kullanmaya başlayacakları haber verilmektedir. Ayrıca Meksika'da 1911 yılında maden kömürü yerine trenlerde petrol kullanmayı deneyen bir şirketin yaklaşık 30,000 dolar kâr ettiği aktarılmaktadır. Sonuç olarak donanmada olduğu gibi demiryollarında da petrolün kullanılmasının hem kârlı hem de daha faydalı olacağı ileri sürülmektedir.⁴⁷

Bir süredir gündemde olan ancak Winston Churchill'in 1911'de İngiliz Bahriye Nazırı olmasıyla birlikte yoğun bir şekilde müzakere edilen İngiliz Kraliyet Donanması'nın artık petrol kullanacağı meselesi, 1912 yılında sonuçlanmış ve İngiltere hükümeti bunu kabul etmişti. Bu o kadar önemli bir gelişmedir ki bu tarihten itibaren özellikle Britanya merkezli petrol şirketleri Osmanlı coğrafyasındaki petrol kaynaklarına sahip olabilmek için amansız bir mücadeleye girişeceklerdi. Zira İngiliz hükümetinin artık en temel ihtiyacı haline geleceğine inandıkları petrolü, her bir şirket kendisi tedarik etmek istiyordu. Ayrıca bu araştırmanın ileriki sayfalarında ele alınacağı gibi İngiltere'nin Fersan adalarındaki petrol arama ruhsatını kendi vatandaşlarından Mösyö Rogers'e devredilmesi için Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırması; adalar üzerinde kurmak istediği hakimiyet mücadelesi ile ilgili olduğu kadar muhtemelen petrole duyulacak ihtiyaçtan da ileri gelmekteydi.

İngiltere'de başlayan gemilerin kömür yerine petrol kullanacakları tartışmasını takip ettiği görülen Ebüzziya Tevfik Bey, Osmanlı topraklarında yaşanan petrol konusundaki gelişmelerle de yakından ilgiliydi. Amerika'nın en büyük petrol şirketi olan Standard Oil'in, o sıralarda Sirkeci'de bir depo kiralamak istemesi⁴⁸ üzerine başlayan devrin güncel tartışmasına Ebüzziya Tevfik Bey de dahil olmuş, 31 Ekim 1910 tarihli yine *Yeni Tasvir-i Efkar* gazetesinde, petrol havuzları yani depolarını konu alan bir makale kaleme almıştı. Makalesinde İskenderiye'yi örnek göstererek, petrol ticaretiyle ilgili tüccarın petrol muhafazası için özel havuzlar yapmaya giderek önem verdiklerini ifade etmekteydi. Ona göre yanıcı madde barındırması hasebiyle tehlike arz eden bu tür petrol depoları İstanbul'un en ücra köşelerinde, örneğin Florya,

46-Ebüzzıya Tevfik, "Muktatafat, Amerika'da Petrol İstihşâlâtı", *Mecmua-i Ebüzziya*, Sayı: 132, sayfa: 127-128.

47-Ebüzzıya Tevfik, "Demiryollarında Petrol İsti'mâlinin Fevâidi", *Mecmua-i Ebüzziya*, Sayı: 136, sayfa: 251-252. Bu yazının birkaç sayfa sonrasında yer alan "İstatistik" başlığı altında da dünya petrol üretim rakamlarına yer verilmektedir. Buna göre dünyada 1910 senesinde 27,228,270 tonu Amerika'da olmak üzere, toplam 43,071,055 ton petrol üretilmişti. Aynı yer, s. 254.

48- Standard Oil Şirketi'nin Sirkeci'de petrol deposu kiralama talebini Babıali, yanıcı maddelerin şehir içerisinde bulunmasının doğru olmayacağı gerekçesiyle kabul etmemişti. Hatta bu tehlikeni ötürü, İstanbul'da daha önce bu tür depolar ancak şehrin ücra köşelerinden biri olan Paşabahçe'de açılabilmişti. Şirketin, Sirkeci'de kiralamak istediği yerin krokisi ve diğer yazışmalar için bakınız: BOA, DH-UMVM, 99/1, 13 Temmuz 1326/26 Temmuz 1910; BOA, BEO, 3906/292917, 2 Haziran 1327/15 Haziran 1911.

Hayırsız Ada veya İzmit Körfezi'nde yahut Darıca ve Pendik arasında uygun bir yerde tesis edilmeliydi.⁴⁹

Ebüzziya'nın bu ve benzeri makaleleri, petrol ile ilgili güncel tartışmalardan haberdar olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hatta zaman zaman bu tartışmalara dâhil olması, en azından Ebüzziya Bey'in petrole ilgi duyduğunu göstermektedir. Elbette başlı başına böyle bir ilginin, imtiyaz talep etmek için yeterli olmayacağı açıktır. Ancak her şeye rağmen petrol sanayisindeki gelişmeleri takip ettiği, ne yaptığının bilincinde olduğu ve rastgele hareket etmediği anlaşılmaktadır.

4. Ebüzziya Kardeşlerin Petrol İmtiyazı Talebi ve Yusuf Asım Efendi

Ebüzziya Tevfik Bey'in hangi gerekçelerle ve ne zaman petrole merak saldığı kesin olarak bilinmese de oğulları Talha ve Abdurrahman Velid Beyler Şûrâ-yı Devlet'e gönderdikleri ilk dilekçelerinde; pederlerinin bu işe 11 Mayıs 1911 tarihinde giriştiğini ileri sürmekteydi. Onlara göre babaları, müracaatını tamamen dönemin kanun ve nizamnamelerine yani usule uygun bir şekilde yapmıştı. 20 Kasım 1913 tarihli dilekçesinde Ebüzziya kardeşler, pederleri Tevfik Bey'in Yemen vilâyeti içerisinde bulunan Hudeyde sancağına⁵⁰ bağlı Ebûarîş kazası⁵¹ içerisindeki Fersan adalarının, kuzey batısında bulunan petrol kaynakları üzerinde arama yapmak için müracaat ettiğini belirtmekteydi. Ayrıca dilekçelerinde buradaki petrol kaynaklarının coğrafi konumu hakkında daha net bilgilere de yer verilmekteydi. Buna göre; adaya, karadan dört saat mesafede 45 derece ve beş dakika doğuda, 16 derece 45 dakika kuzey ve arasında tahminen 15 bin dönüm boş bir *arazi-yi emiriyede*⁵² petrol madeni mevcuttu.⁵³

Fersan adalarında petrol aramak için ruhsat talep eden Ebüzziya Tevfik'in, şahsen Yemen vilâyetine yaptığı iddia edilen başvuruya dair kayıtlara maalesef ulaşılammıştır. Ancak oğulları Talha ve Velid Ebüzziya Beylerin ileriki tarihlerde bulunacakları girişimler, Ebüzziya Tevfik Bey'in petrol imtiyazıyla ilgili ilk adımları hakkında fikir vermektedir. Her halükârda Ebüzziya Tevfik tarafından yapılan bu müracaatın talihsiz başladığını

49-E. T. [Ebüzziya Tevfik], "Petrol Havuzları", Yeni Tasvir-i Efkâr, No: 399, 31 Ekim 1910, s. 1.

50-El-Hudeyde olarak da bilinen bu sancak, 1856-1898 arasında Yemen vilayetine bağlı bir sancak olmuş, bir yıllığına vilayet statüsüne çıkarıldıktan sonra yeniden sancak yapılmıştır. T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları...*, s. 244.

51-1859'da Yemen vilayeti Asir sancağına bağlı bir kaza olan Ebûarîş, 1855-1866 arasında sancak, sonrasında ise 1908'e kadar Hudeyde sancağına, 1911'den sonra yeniden Asir sancağına bağlı bir kaza yapılmıştır. T. Sezen, *Osmanlı Yer Adları...*, s. 235. Ancak Ebüzziya kardeşlerin dilekçesinde, Ebûarîş'in Hudeyde sancağına bağlı olduğu belirtilmektedir.

52-Rakabesi beytülmale ait olan ve devlet tarafından belirli şahıslara kiraya verilebilen araziler için kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.68-71.

53-BOA, BEO, 4269/320102, lef 12, 7 Teşrin-i sâni 1329/20 Kasım 1913.

söylemek yerinde olacaktır. Zira 11 Mayıs 1911 tarihinde başvurusunu yaptıktan ve henüz bir sonuç alamadan aşağı yukarı bir buçuk yıl sonra (27 Ocak 1913) vefat etmişti.⁵⁴ Bunun üzerine mirasçısı olan oğulları, kendilerini bu başvurunun takipçisi görmüşlerdi. Onlara göre pederlerinin bütün hukuku tabii olarak kendilerine intikal etmekteydi. Böylece yukarıda bahsi geçen dilekçeyi babalarının ölümünden neredeyse 10 ay geçtikten sonra (20 Kasım 1913) hazırlayarak, Şûrâ-yı Devlet'e göndermiş ve pederleri Ebüzziya Tevfik Bey'in başvurusunun takipçisi olduklarını yetkili mercilere bildirmişlerdi.

Ebüzziya Tevfik Bey'in oğullarına başlangıçta her şey son derece kolay görünüyordu. Babaları gerekli dokümanları zaten hazırlamış ve usule uygun olarak petrol arama imtiyazını talep etmişti. Ancak Talha ve Velid kardeşler konuya müdahil olduklarında beklemedikleri bir durum ile karşı karşıya kalmıştı. Pederlerinin başvurusundan iki yıldan uzun bir süre geçtikten sonra yeniden gündeme getirdikleri Fersan adalarında petrol arama imtiyazınının, bu süre içerisinde Yusuf Asım Efendi isminde birisi tarafından temin edildiği ve imtiyaz fermanı elde etmek için eksiklerini tamamlamakta olduğu haberini almışlardı. Ebüzziya-zâde Talha ve Velid, Yusuf Asım Efendi'nin Fersan adalarındaki petrol arama ruhsatı işinde hiçbir hak ve salâhiyet bulunmadığını düşünmekteydi. Onlara göre bu durumun pek çok gerekçesi bulunmaktaydı.

Her şeyden önce Yusuf Asım Efendi'nin Fersan adalarından getirdiği petrol numuneleri, mühürleri bozuk bir hâlde Maâdin Nezâreti'ne ulaşmıştı. Kardeşlere göre, mühürleri tahrip edilmiş bir şekilde gelen kapların nereden doldurulduğu anlaşılmadığından bu numunelerle işlem yapılması mümkün değildi. Şayet bir inceleme yapılırsa bile o muamelelere doğru ve sağlıklı nazarıyla bakılamaması gerekmektedir.

İkinci olarak maden nizamnamesine göre bu gibi madenlerin ruhsat ve imtiyazlarının talep edilmesi durumunda bir maden mühendisine keşif ve inceleme yaptırılması ve madenin bulunduğu yeri gösteren bir haritanın hazırlanması gerekmektedir.⁵⁵ Yusuf Asım Efendi keşif muamelesini Dö Şan isimli bir mühendisin araştırmalarına dayandırmaktaydı. Ne var ki Ebüzziya kardeşler Dö Şan'ın gerçekten mevcut olmadığına neredeyse emindir. Onlar bu mühendisin, *namının bir şahs-ı ma'dûm ve mevhûmdan ibaret* olduğunu düşünmekteydi.

54-Ebüzziya Tevfik Bey, ani bir şekilde hayata veda etmiştir. 27 Ocak günü "Yeni Mevkuflar" başlığıyla yazdığı ve Mahmut Şevket Paşa kabinesinin yaptığı tutuklamaları anlattığı son makalesini oğlu Velid'e teslim ettikten sonra *Tasvir-i Efkar* gazetesinden çıkıp evine gitmek üzere Haydarpaşa vapuruna binmişti. Vapurun hareketinden kısa bir süre önce fenalık geçiren Ebüzziya, beraberinde bulunan Dr. Besim Ömer'in bütün çaba ve müdahalelerine rağmen hayata gözlerini yummuştur. Detaylı bilgi için: A. Gür, *Ebüzziya Tevfik*, s. 35; Ö. Türesay, *Ètre intellectuel à la fin de l'Empire ottoman: Ebüzziya Tevfik (1849-1913) et son temps*, s. 452-453. Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziya Mehmed Tevfik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, s. 376.

55-Bu durum maden nizamnamesinde şu şekilde ifade edilmektedir: *On Altıncı Madde: Bir ruhsatname ile maden taharrisine tayin ve tahsis olunacak mahallin vüs'ati taharri olunacak madenin nev'i ve cinsine icabat-ı fenniyyeye göre tahdit ve haritası ol-veçhile tanzim olunacaktır.* Nizamname için bakınız: *Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnamesidir*, İstanbul 1322, s. 7.

Talha ve Velid Ebüzziya, ileri sürdükleri bir başka gerekçenin Yusuf Asım Efendi'nin petrol araması için ruhsat tezkiresi almaya hiçbir şekilde hakkının olmayacağını açık bir şekilde ortaya koyduğunu düşünmekteydi. Buna göre Yusuf Asım Efendi kısa bir süre önce “*tahrir-i müsakkafata*”⁵⁶ bir şekilde rüşvete bulaştırmış olmasından dolayı üç sene küreğe konulmuş ve o tarih itibarıyla hapiste bulunmaktaydı.⁵⁷ Dolayısıyla Ebüzziya kardeşler, memuriyet vazifesini bu kadar suiistimal eden bu tür kimselere fermân-i hümayun gibi muazzam ve önemli bir emrin verilip verilmeyeceğini de başlı başına bir mesele olarak görmekteydi.

Dilekçelerinin son kısmında gösterdikleri gerekçelerden dolayı Yusuf Asım Efendi'nin bahsi geçen petrol madeniyle ilişkisini kesmek gerektiğini ileri süren Talha ve Abdurrahman Velid, aynı zamanda kendi iddialarının da en küçük araştırmayla kabul edileceğini savunmaktaydı. Ayrıca kendi hukuklarının korunarak Yusuf Asım Efendi adına Şûrâ-yı Devlet Nâfia ve Mâliye Dairesi'nde işleme konulduğunu haber aldıkları müracaatın iptal edilmesini talep etmekteydiler.⁵⁸

Ebüzziya biraderlerin biraz çalakalem yazdığı anlaşılan bu dilekçede, söylediklerinde haklı olsalar bile Yusuf Asım Efendi şayet petrol arama ruhsatı elde ettiyse bunu maden nizamnamesine uygun bir şekilde yapmış olmalıydı. Ancak kendileri, pederleri Tefik Bey'in başvuru yapmasından sonra *ara yerde* Yusuf Asım Efendi'nin, Fersan adalarındaki petrol için ruhsat talep ederek bunu elde etmesini, yalan ve fesatlıkla açıklamaktaydı. Halbuki ruhsat veya imtiyaz elde etmek daha önce başvurmadan çok, o dönemde geçerli olan maden nizamnamesi maddeleri uyarınca, uygulanabilir bir teklifle müracaat etmekten geçiyordu. Eğer Asım Efendi'ye ruhsat verilmesi uygun bulunmuşsa başvurusu en azından nizamnamedeki asgari kriterlere uygun görülmüş demektir.⁵⁹

Elbette Talha ve Velid Ebüzziya yukarıda bahsedilen ve Şûrâ-yı Devlet'e hitaben yazdıkları dilekçeyle yetinmeyeceklerdi. Aradan dört gün geçtikten sonra -24 Kasım 1913'te- Sadaret'e de konuyu özetleyen kısa bir arzuhal göndermişlerdi. Bu arzuhalde, Fersan adalarında petrol arama haklarının geçerli olduğunu yineleyerek Yusuf Asım Efendi'nin haksız bir şekilde ruhsat elde ettiği tekrarlanıyordu. Ayrıca kardeşler

56-Müsakkafat, üzeri örtülü yapılar, mülkler (Ev, dükkân vb.) için kullanılan bir tabirdir.

57-Yusuf Asım Efendi'nin bahsedilen suçlar ve hapsedilmesi konularıyla ilgili çok fazla bilgi elde edilememiştir. Yusuf Asım Efendi ile Ebüzziya kardeşlerin, petrol imtiyazı alma süreci hakkında Osmanlı arşivinde bulunan belgeleri içeren dosyada yer alan ve Dahiliye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen 22 Mayıs 1913 tarihli yazıda Yusuf Asım Efendi'nin hapiste bulunduğu kaydedilmektedir. (BOA, BEO, 4269/320102, lef 9, 9 Mayıs 1329.) Şu hâlde Yusuf Asım Efendi, Kasım 1913'te Ebüzziya Talha ve Velid Beylerin Şûrâ-yı Devlet'e yazdıkları yukarıda bahsi geçen dilekçelerinden yaklaşık yedi ay kadar önce de hapiste olduğu anlaşılmaktadır. 58-BOA, BEO, 4269/320102, lef 12, 7 Teşrin-i sani 1329/20 Kasım 1913.

59-Maden arama ruhsatı veya işletme imtiyazı başvurularının nasıl yapılacağı, hangi kriterlerin sağlanması gerektiği ve hangi aşamalardan geçerek müracaatların değerlendirileceği gibi hususlar maden nizamnamesinde detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. II. Meşrutiyet yıllarına rastlayan bu dönemde geçerli olan nizamname için bakınız: *Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahi Şeref-sünuh ve sudür buyurulan maâdin nizamnamesidir*; İstanbul 1322.

hükümetin elbette haksızlığa meydan vermeyeceğine inandıklarını ifade etmekteydi. Önceki dilekçelerinden farklı olarak burada, hükümetle ilişkilerini gösterebilecek şu ifadeleri kullanmışlardı: *İlaveten şurasını da arz ederiz ki Fersan adasındaki marü'l-arz petrol madeni için hükümetçe nazar-ı dikkate alınacak bazı mutâla'ât ve taahhüdât-i siyasiye varsa bizler o hususta vaz'iyet-i hükümeti aşikâr eylemek niyetinde değiliz. Bilakis hatt-ı hareketimizi hükümetin tensib ve takdir eyleyeceği surette tevfiik edeceğiz.*⁶⁰

Konuyu her ne kadar hükümetin birtakım muhtemel siyasi taahhütlerini aşikâr etmemek noktasına getirmişlerse de bunun petrol arama ruhsatıyla ne tür bir ilişkisi olabileceği akla takılmaktadır. O tarihlerde, Yemen vilâyetinde yaşanmakta olan ve Fersan adasını da içerisine alan gelişmeler silsilesi göz önünde bulundurulduğunda, bu ifadeler daha anlamlı hale gelmektedir. Bu dilekçenin yazılmasından yaklaşık iki yıl önce -1911'de- Seyyid Muhammed İdris, Yemen'in Asir bölgesinde bir isyan başlatmıştı. Bu isyan zamanla Fersan adalarını da kapsayacak şekilde genişlemişti. Öyle ki Seyyid İdris'e bağlı bir grup, adada bulunan birtakım asker ve memurları esir almıştı. Ancak olayların Osmanlı mahalli idaresinin kontrolünden çıkması, İtalya'nın Seyyid İdris'e yardımları kesmemesi ve İngiltere'nin bölgedeki emelleri, meseleyi uluslararası bir boyuta taşıdı. Buna ilaveten Osmanlı meclisinde, İdris'e bazı şartlarla anlaşma teklifinde bulunulsa da bir sonuç alınamamıştı.

Ne var ki İdris'in isyanı sadece siyasi bir ayaklanmanın ötesinde Fersan adalarındaki petrol kaynaklarıyla da ilişkilidir. Adalardaki gaz madenlerini İdris'in, İngiliz Eastern Petrol Şirketi'ne ihale etmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Yemen valisi Mahmud Nedim Paşa'nın⁶¹ Dahiliye Nezareti'ne, İdris'ten aldığı mektup üzerine gönderdiği tezkirede, İdris'in Süveyş'te bulunan Eastern Petrol Şirketi'yle yaptığı antlaşmaya vakıf oldukları bildirilmektedir. Hatta Nedim Paşa, şirket tarafından elde edilen gaz numunelerinin iyi çıkması halinde şirketin hemen işe koyulacağı şeklinde bir haber aldığını da ifade etmekteydi.⁶²

Nitekim Mahmud Nedim Paşa'nın aldığı haberlerin doğru olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunan maden mühendisi William Habakkuk, daha 1910 yılında Yusuf Asım Efendi ile arama ruhsatını devretmesi için görüşmelere başlamıştı. Eastern Petroleum Şirketi'ni temsilen hareket eden Habakkuk, bu şirketin müdürü olan Robert Rogers adına imtiyazı devralmak istiyordu. Bu iş karşılığında Yusuf Asım Efendi, kendisine nakit 3000 sterlin ödenmesini kabul etmişti. Para, devir işlemi biter bitmez tediye edilecekti. Hatta Fersan petrolerini işletmek için kurulacak şirkette Yusuf Asım'a hisse bile vaat edilmişti.

1912 yılında artık son aşamaya gelmişken Eastern Petroleum Şirketi, adalardaki

60-BOA, BEO, 4269/320102, lef 10, 11 Teşrin-i sâni 1329/24 Kasım 1913.

61- Mahmud Nedim Bey (Akdilek) (1865-1940), 1911-1918 yılları arasında Yemen Valiliği yapmıştır. Hatıraları için bakınız: Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür. Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen: Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul 2001, 228 s.

62-BOA, A.}, MKT.MHM., 744/20, lef 002, 2 Nisan 329/15 Nisan 1913.

petrol hakkında bir uzman görüşüne başvurmayı gerekli gördü. Böylece Fersan'a şirket tarafından jeolog Profesör Wade gönderildi. Ticari açıdan petrolerin önemli olduğunu belirten profesörün raporu üzerine "Fersan Island Oil Co." isimli şirket, her biri 1 pound değerindeki 16.000 pound sermayeyle Mayıs 1912'de Londra'da kuruldu. Bunun üzerine Yusuf Asım Efendi ile William Habakkuk, Mart 1913'te Osmanlı Maden Nezareti'ne devir işlemlerinin başlaması talebiyle dilekçelerini vermişti.⁶³

Öte yandan, 1913-14 yıllarında, eski sadrazam İbrahim Hakkı Paşa ile Sir Edward Grey arasında devam eden Londra müzakerelerinde, hiç planda olmadığı halde Fersan adalarındaki petrol meselesi birdenbire gündeme getirilmişti.⁶⁴ Bunun bir İngiliz şirketi olan Eastern Petroleum'un İdris'le Fersan adalarındaki gaz madenleri için yaptığı ileri sürülen antlaşmayla ilişkili olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu tarihten sonra İngilizler, adalardaki petrole daha yakından ilgilenmeye başlayacaktır.

Sonuçta Yusuf Asım Efendi elinde bulundurduğu petrol arama ruhsatını -muhtemelen oluşan bu uluslararası baskının da etkisi ile- kendi kişisel çıkarlarına da uygun bir şekilde İngiltere vatandaşlarından Mösyö George Robert Rogers devretmeyi kabul etmişti.⁶⁵ Londra'daki müzakerelere de konu olan bu devir işlemi Şûrâ-yı Devlet'te çeşitli tartışmalara sebep olmuştu. Şûrâ-yı Devlet azalarından bazılarının bu durumdaki bir ruhsatnamenin ecnebi bir vatandaşa devredilmesini kanun ve nizamnamelere uygun bulmamasına rağmen devir işlemine 19 Kasım 1913'te oy çokluğuyla onay verilmişti.⁶⁶

Ebüzziya kardeşlerin, 24 Kasım 1913'te yazdıkları dilekçede, petrol madeni için hükümetçe dikkate alınacak birtakım mütalaa ve siyasi taahhütler varsa bunu aşikâr eylemek niyetinde olmadıkları şeklinde ifade ettikleri meselenin arka planında muhtemelen bu gelişmeler bulunmaktaydı.

5. Yusuf Asım Efendi'nin Ruhsatına Sahtelik İddiası

Ebüzziya-zâde Talha ve Velid Beyler gerek Şûrâ-yı Devlet'e, gerekse Maâdin Nezâreti ile Sadaret'e gönderdikleri dilekçelere, aradan bir ay geçmesine rağmen cevap alamamışlardı. Bunun üzerine yine Şûrâ-yı Devlet'e -ancak bu sefer- çok

63-John Baldry, "The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imamate of Asir, 1910-1929", *Arabian Studies II*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1975, s. 78-81; Stephen Hemsley Longrigg, *Oil in the Middle East, Its Discovery and Development*, Oxford University Press, Londra 1954, s. 26. Osmanlı arşiv belgelerinde Yusuf Asım Efendi ile William Habakkuk'un dilekçe tarihi 13 Mayıs 1913 olarak kayıtlıdır. BOA, BEO, 4269/320102, lef 8, 30 Nisan 1329, s.1.

64-Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 2, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 203-207.

65-BOA, BEO., 4269/320102, lef 7, 1 Mayıs 1329/14 Mayıs 1913.

66-BOA, ŞD., 1246/18, 6 Teşrîn-i sâni 1329/19 Kasım 1913, s.6-7.

daha detaylı bir layiha yazdılar. Bu layihalarında daha önce bahsettikleri Yusuf Asım Efendi'nin bir mühendise hazırlattığı raporun, sahteliğini uzun uzun ispat etmeye çalışmışlardı. Dilekçelerine: [daha önce] *takdîm ettiğimiz istid'â-nâmeleri teyid ve te'kid etmek üzere mevâdd-ı âtiyenin arz ve inbâsını zaruri görüyoruz* sözleriyle başlıyorlardı. Daha sonraki ifadelerinden, Yusuf Asım Efendi'nin kendilerine göre geçerli olmayan bir ruhsatı, İngiltere tebaasından bir kimseye (George Robert Rogers'a) devretmeye girişmesi karşısında şaşkın oldukları görülmekteydi.⁶⁷

Talha ve Velid Ebüzziya, Yusuf Asım Efendi'nin bir İngiliz'e elindeki ruhsatı devir ve ferâğ etmesini aynı zamanda bu ruhsatın geçerliliğinin resmi bir makam tarafından onaylanması şeklinde yorumlamaktaydı. Halbuki kendileri bırakın bu ruhsatın devredilmesini, geçerli bile olmadığını iddia etmekteydi. Bu durumda iddialarını Şûrâ-yı Devlet'e yeniden ispat etmek mecburiyetinde kaldıklarını düşünüyorlardı.

Konuyu en başından değerlendirmeye başlayan Talha ve Velid Beyler, Asım Efendi'nin Fersan adalarındaki petrol madenine nereden merak saldığını şöyle ifade etmekteydi: *Bugün sarahaten görüliyor ki Yusuf Asım Efendi Fersan adalarında petrol menâbi'i bulunduğunu hâkan-ı sâbık [II. Abdülhamid] zamanında sabuncu-başı iken saraya girip çıktığı sırada şöyle böyle işterek onun üzerine sümme 't-tedarik denilebilecek ve hakayık-ı ahval ve mevâki' ile te'lif olunamayacak bazı⁶⁸ muâmelât-ı musanna'ada bulunmaktan başka bir şey yapmamıştır.* Bu iddiaya göre II. Abdülhamid zamanında saraya, sabuncu-başı olması hasebiyle girip çıkan Yusuf Asım Efendi, bir şekilde Fersan adalarında petrol bulunduğunu iştmiş ve aslında bu duyumdan başka elinde bu madene dair hiçbir şey bulunmamaktaydı.

Öte yandan, Ebüzziya kardeşler kendi iddialarının tamamen gerçeklere dayandığı iddiasındaydı. Dilekçelerinde bu durumu *hâlbuki merhûm pederimize izâfetle bizim teşebbüsâtımız esâsât-ı sahihaya ve hakîkiyeye müsteniddir* şeklinde ifade ediyorlardı. Bu ifadeleri kullanan kardeşler doğrudan Yusuf Asım Efendi'nin hazırlattığı keşif raporunu sahtelikle itham ediyordu. Haliyle sahte bir rapor, maden nizamnâmesine göre kabul edilemezdi. Nizamnameye göre madenin bulunduğu mahallin bilinmesi, araştırma ile meydana çıkarılarak tespit edilmesi, sınırlarının kesin olarak belirlenmesi ve o madenden

67-Hatta biraz kızgınlıkla kanaatlerini şu ifadelerle dile getiriyorlardı: *Şûrâ-yı Devlet Yusuf Asım Efendi'ye giyâ Fersan adalarındaki petrol madeninde hâiz olduğu hukuku âhare, yani bir İngiliz şirketine devir ve ferâğ eylemek salâhiyeti verilip verilmeyeceğini tedkike davet edilmiş bulunuyor. Dâr-ı Şûrâ'nın tedkik ve takrir eyleyeceği bu mes'ele bâdî-i nazarda bir prensip mes'elesi gibi görünürse de bu babda ittihâz olunacak karar ile hukuk-i gayra taarruz edilmiş olacağı ihtimali, hatta hakikati karşısında kalınılunca meselenin şekil ve mahiyeti başka bir ehemmiyet iktisâb eylemek zaruridir. Şûrâ-yı Devlet Yusuf Asım Efendi için devir ve ferâğ hak ve salâhiyeti kabul etmekle, onun mevzu-bahs olan maddede esâsen bir hakka sahip bulunduğunu da te'yid ve tahkim etmiş olacaktır. Yusuf Asım Efendi'nin Fersan adalarındaki petrol madeninde esâsen hakkı olmadığı ve olamayacağı nazar-ı şûrâda sâbit bulunursa elbette devir ve ferâğ salâhiyeti ki furûğ ile işigâle mahal görülmez.* BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329 /24 Aralık 1913, s.1.

68-Aynı yer.

alınan numunenin, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde nezarete arz edilmesi gerekliydi. Ayrıca bütün bunların nizamnamede belirtilen harita ve raporu tam manasıyla sağlanması şarttı. Hâl böyle iken Yusuf Asım Efendi'nin mühendis raporu *Süveys'te J. Dö Şan* imzalı bir varakadan ibaret idi. Fakat kardeşlere göre işin asıl garip tarafı böyle bir mühendisin mevcut olmaması ve raporun da tamamıyla uydurma bulunmasıydı. Onlar, bu şekilde hareket etmeyi başlı başına bir sahtekârlık ve doğrudan doğruya hükümeti aldatmaya yönelik girişim olarak değerlendirmekteydi.

Talha ve Velid Ebüzziya Beylere göre, sözde mühendis J. Dö Şan'ın hazırladığı raporun uydurma olduğu şu şekilde ortaya çıkmaktaydı: Yusuf Asım Efendi'ye verilen ruhsatnamede belirtilen maden hududu ile keşif raporundaki hudut arasında hiçbir uygunluk yoktu. Ayrıca J. Dö Şan'ın raporunda maden arazisinin kuzey ve batı kısımları düz hat, doğu tarafı kırık, güneydeki sahil tarafı ise kavisli bir hat olarak tarif edilmekteydi. Bu tarife göre arazinin şekli dört parçadan meydana gelmekteydi. Hâlbuki ruhsatnamede 854 cerîb⁶⁹ genişliğinde gösterilen maden arazisi esas tutularak haritanın ölçü nispetinde bir kare çizilecek olursa dar ve uzak kıvrıntılardan ibaret bulunan büyük ve küçük Fersan adalarının hiçbir yeri bu büyüklükte bir karenin içerisine

sığmayacağı anlaşılacaktı. Zaten gerek raporda ve gerek ruhsatnamede madenin iki adadan hangisinde bulunduğu bile belli değildi. Ruhsatnamede madenin yeri kaba bir tarif ile *Fersan adasının garb-i şimâlinde* şeklinde belirtilmekteydi. Hatta tarif edilen sınırların sabit noktalarını teşkil etmek üzere raporda belirtilen dağlardan Cebelü'l-Harâr büyük Fersan'da, Cebelü'l-Humeyn ise küçük Fersan'da bulunmaktaydı. Sonuç olarak 854 cerîb genişliğinde bir arazinin öyle düz hatlardan ibaret bir hudut ile iki adanın hiçbirine sığamayacağı aşikâr bir şekilde görülmekteydi. Fazla olarak sabit nokta şeklinde zikredilen dağlar ayrı ayrı adalara tesadüf etmekteydi. Ebüzziya kardeşlere göre bütün bunlar Yusuf Asım Efendi'nin, petrol madeni bulunan mevkiden bile sahit bir surette

69-Cerîb kenarları 60'ar arşınlık, kare şeklinde bir alan ölçüsü olarak tarif edilen fakat değeri dönemine ve yerine göre değişmiş olan bir arazi ölçüsüdür. Ebüzziya kardeşlerin nezarete sundukları harita üzerinde yer alan

Harita: Velid ve Talha Ebüzziya Beylerin dilekçe ekinde yer alan ve Fersan adalarında petrol bulunan sahayı gösteren harita. ■ İşaretli yer, Taharri ruhsatnamesine göre madenin mevkii-i coğrafiyesi ifadeleriyle açıklanmaktadır. (850cerîb = 180 hektar). BOA, BEO., 4269/320102, lef 14, 13 Kânûn-i evvel 1329/26 Aralık 1913. bilgiler, 854 cerîbin 180 hektara eşit olarak hesaplandığını göstermektedir.

haberdar bulunmadığını ispat etmekteydi. Daha önemlisi ise bu durum, raporun sahteliğini açığa çıkarmaktaydı.⁷⁰

Ebüzziya kardeşler kesin bir dille ileri sürdükleri bu gerekçeleri sağlamlaştırmak için Erkân-ı Harbiye Dairesi'nde bulunan ve Osmanlı Bahriye Nezâreti tarafından da resmen kabul edilen, İngiliz Bahriye haritasından Fersan adalarını gösteren kısmı istinsah ederek layihalarına eklemişlerdi. İşte bu harita üzerinde yukarıda belirtilen Yusuf Asım Efendi raporundaki rakamlar tatbik edilmiş ve ona verilen ruhsatın kapsadığı alan her iki adaya temas etmekten başka kuzey ve batıdaki denizlerden bir miktarını içerisine aldığı görülmüştü. Bununla ilgili kardeşlerin açıklaması şöyledir:

İşaret-i mezkûreyi haritaya tatbik ettik, iki dairenin nokta-i mültekası –ki suret-i mahsûsada harita üzerinde kırmızı ile işaret olunmuştur– büyük adanın garb-i şimalisine değil semt-i şarkisine müsâdif bulunduğunu gördük ve sekiz yüz elli dört ceriblik murabba bu nokta-i mültekanın etrafına nakl ve tersim edilince maden arazisinin her iki adaya temas ettiğinden başka şimâl ve garb cihetlerinden zaruri olarak denizi kat' eylediğini anladık.⁷¹

Bu görüşleri ileri sürdükten sonra Talha ve Velid Beyler, maden nizamnamesinde kesin bir şekilde belirtilen ve madenin bulunduğu yerin tam olarak tespit edilmesi şeklinde ifade edilen konuda, bu kadar çelişkili bilgilerin yer aldığı bir rapora ruhsat verilebilir mi diye sormaktaydı. Ayrıca onlara göre böyle bir rapor hazırlayan mühendisin konuyla ne kadar ilgili olabileceği de tartışmalıydı. Diğer taraftan kardeşler bununla yetinmediklerini ve adı geçen mühendisini mahallinden sordurduklarını ileri sürmekteydi. Bu araştırma sonucunda elde ettikleri malumat son derece netti: *Değil Süveys'te hatta bütün hitta-i Mısriye'de el-yevm mevcut olmadığı gibi evvelden-beri de bu nâmda bir maden mühendisi duyulup işitilmiş değildir.* Dolayısıyla bu ismin Yusuf Asım Efendi'nin bir icadından başka bir şey olmadığını düşünmekten başka çareleri kalmamıştı. Onlara göre bütün bu gerçekler Asım Efendi'nin Fersan petrollerinden hiçbir hakkı olmadığını açık bir şekilde göstermesine rağmen Şûrâ-yı Devleti'in sanki Asım Efendi bir hak sahibiymişçesine muameleye girişmesini tabii olarak kabul etmiyorlardı. Ayrıca maden nizamnamesinin

70-BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329/24 Aralık 1913, s.2.

71-Aynı belge.

bu tür sahtekârlıkları kabul etmeyeceği söz konusu nizamnamenin 22⁷² ve 34'üncü⁷³ maddesiyle sabit olduğunu ileri sürmekteydiler.

Şüphe yok ki Ebüzziya kardeşler bu layihayı, kendi haklarını savunmak ve petrol arama imtiyazını elde etmek amacıyla pederleri Tevfik Bey'in yapmış olduğu müracaat hakkında Şûrâ-yı Devlet'i bilgilendirmek ve alınacak kararı lehlerine çevirebilmek için yazmışlardı. Hâl böyle olunca bütün layiha boyunca Yusuf Asım Efendi'ye verilmiş olan ruhsatın nizamnameye uygun olmadığı ispat edilmeye çalışılıyordu. Dahası son derece sert ve öfkeli bir üslup kullanılmıştı. Mesela layihanın bir yerinde *Asım Efendi ibraz ettiği petrol numunelerini Yemen vilâyetine tasdik ve temhîr ettiremediğine göre bunları Fersan adasında imtiyazı talep ettiği madenden istihsâl eylemeyip belki burada İstanbul'dan tedarik ettiği vârid-i hatır olmaz mı?* diye soruyorlardı. Açıkçası ellerinde herhangi bir somut veri olmadan, akla gelebilecek her türlü ihtimali değerlendirmeye almışlardı.

Layihanın sonuç kısmında -yine Yusuf Asım Efendi'ye yüklenilerek- Şûrâ-yı Devlet azalarına; imtiyazını talep ettiği madenin sınırlarını bile tayin edemeyen, şüpheli mühendisler adına sahte raporlar ve haritalar düzenleyerek hükümeti aldatmaya teşebbüs eden, mühürleri bozulduğundan nereden alındığı meçhul numuneleri nezarete sunabilen ve pek mel'un bir cürüm olan rüşvet suçundan dolayı hapiste bulunan bir kişinin; zaten var olmayan hukukuna resmiyet kazandırılmasından elbette içtinap edilmesi gerektiğinin özellikle altı çizilmekteydi. Böylelikle şu veya bu şekilde tahakkuk ve tecellisi zaruri bulunan kendi hakları da korunmuş olacağına inandıklarını ifade ediyorlardı. Talha ve Velid kardeşler, ellerinde bütün bu anlattıklarından daha fazlasının bulunduğunu ancak sunulan delillerin karar vermek için yeterli olacağını belirterek layihalarını bitiriyordu.⁷⁴

72-Bu maddede şöyle denilmektedir: *Yirmi İkinci Madde- Taharri ruhsatını haiz bulunan ve usulen vilâyetin nezaret-i mütemadiyesinde bulundurulacak olan şahsın taharri vesilesiyle inzibat ve asayiş-i memlekete münâfi ahvale tasaddisi vilâyetin memurin-i zabıtası tarafından haber verilip icra olunacak tahkikat ile kanunen sabit olduğu veyahut müteharri bidayeten veya temdiden tayin olunan müddet zarfında işbu nizamnamenin ihale ve i'mâl-i maâdin hakkındaki dördüncü fasıl ahkâmınca ihalenin istihsâli için lâzım gelen arzuhâl ve teferruatını i'tâ ile ihâle istid'âsında bulunmadığı surette ruhsatnâme fesih ve iptal olunarak keyfiyet kaydı bâlâsına şerh verilmeyle beraber evrak-i havadisle ilân olunur ve diğer talibine ruhsatnâme verilir ve işbu fesih ve iptal muamelesinden dolayı muteharri-i sâbıkın hiçbir günâ masraf ve tazmin iddiasına hakkı olamaz. Nizamname için bakınız: Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnamesidir; İstanbul 1322, s. 9.*

73-Bu maddede şöyle denilmektedir: *Otuz Dördüncü Madde- Madde-i sâbıkada beyan olunan is-tid'ânâmeyle maden i'mâl olunacak mahallin beş binde bir mikyasında olarak birbirine mümâsil üç kta haritası rabt olunacaktır. İşbu haritada maâdinin hududu imkân müsait olduğu mertebe yer üzerinde sabit noktalar intihâb olunarak bu noktalar beyninde vaslolunan hutût vasıtasıyla irâe olunacak ve bunda ihraç olunacak mevadd-ı madeniye'nin vaziyeti dahi gösterilecektir. Haritalarla beraber madenin taharri ameliyatını icra etmiş olan mühendisin raporu ve esnayı ameliyatta ihraç olunan mevadd-ı madeniye'den tahlil ve hıfz olunmak için miktar-ı kâfi numunesi hükümet-i mahalliye cânibinden mahfaza derûnuna mevzuan memhur olduğu halde birlikte takdim olunacaktır. Nizamname için bakınız: Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahî Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnamesidir; İstanbul 1322, s. 13.*

74-BOA, BEO, 4269/320102, lef 13, 11 Kânûn-i evvel 1329/24 Aralık 1913, s.4.

Nihayet Ebüzziya kardeşler, kısa bir süre sonra dilekçelerinin Ticaret ve Ziraat Nezareti'ndeki Maden Müdüriyetinde değerlendirmeye alındığını öğrenmişlerdi. Ancak Maden Müdüriyeti, kardeşlerin sunmuş oldukları itirazların tamamını kabul etmediği anlaşılmaktaydı. Kendilerine göre meselenin asıl önemli noktası, madenin hangi sınırlar içerisinde bulunduğu meselesi olmasına rağmen Maden Müdüriyeti bunu görmezden gelip, ihmal etmişti. Bunun üzerine kardeşler, yeni bir dilekçe daha yazmaya karar vermişlerdi. 21 Ocak 1914 tarihli bu yeni dilekçede, daha önceki iddialarını da tekrarlayan Talha ve Velid Beyler maden sınırları meselesi hakkında daha net ifadeler kullanarak şöyle demektedir:

Yusuf Asım Efendi petrol madenin Fersan adalarından hangisinde olduğunu bile bilmiyor. Onun raporundaki sümme'tedarik hudud, harita üzerinde bambaşka bir yere tesadüf ediyor. Hâlbuki arzuhâl ve raporu başka taraflardan -o da hiç ma'ni çıkamayacak vecihle karma karışık bir surette- bahsediyordu. Böyle olması ise pek tabiidir. Çünkü Yusuf Asım Efendi nâmına ileri götürülmüş muâmelât tamamıyla sahtedir. Ve hakikat-i hâl ile icâb-i maslahât bütün bütün uzaktır.⁷⁵

Şayet Ebüzziya kardeşlerin bu iddiası doğruysa hakikaten Yusuf Asım Efendi, nizamnameye aykırı hareket etmiş demektir. Dolayısıyla kardeşlerin [Böyle] bir âdemin sahte raporlar ile hakikate zerre kadar teması olmayan hududlar ile istediği bir maden üzerinde ednâ bir hakkı olabilmesi ihtimali olur mu? diye sormaya da hakları vardı. Bu dilekçelerinin sonuç kısmında kardeşler, Maden Müdüriyeti'nden bu önemli sorunun araştırılmasını talep ediyor ve kendi haklarının korunmasının gerekliliğini yineliyordu.⁷⁶

6. Şûrâ-yı Devlet'in Ebüzziya Talha Bey'i Dinlemesi

Bu aşamaya kadar kendilerini tamamen haklı göre Talha ve Velid Ebüzziya Beyler, birdenbire hiç ummadıkları bir durumla karşı karşıya kalacaklardı. Yazdıkları dilekçeler üzerine Şûrâ-yı Devlet, Ebüzziya kardeşleri çarşamba gününe tesadüf eden 4 Şubat 1914 günü şifahi ifadelerini dinlemek üzere Maliye ve Nafia dairesine davet etmişti. Belirtilen tarihte Şûrâ-yı Devlet'e tek başına gittiği anlaşılan Talha Bey, Yusuf Asım Efendi'ye verilen ruhsatnamenin Ebûarîş kaymakamı tarafından Kasım 1907'de düzenlendiğini öğrenmişti. Bu durumda babalarının ölümünden sonra yani fırsattan istifade ile ruhsat elde ettiğini ileri sürdükleri Yusuf Asım Efendi'nin, Ebüzziya Tevfik Bey'den çok daha önce bu işe girişmiş olduğu ortaya çıkıyordu.

Bu beklenmedik durum özellikle Talha Bey'i iddiasından vazgeçirmeye

75-BOA, BEO, 4269/320102, lef 4, 8 Kânûn-i sâni 1329/21 Ocak 1914, s.1.

76-Aynı yer, s.1-2.

yetmeyecektir. Üç gün sonra, yani 7 Şubat 1914 Cumartesi günü Şûrâ-yı Devlet'e, bu sefer sadece kendi imzasının bulunduğu bir dilekçe yazarak Fersan adalarında petrol arama hakkının hukuken kendilerine ait olduğunu tekrarlamıştı. Zira Talha Bey'e göre Yusuf Asım Efendi bir şekilde ruhsat elde etmiş olsa bile bu ruhsatı hatalı bir rapora dayanmaktaydı. Ayrıca Şûrâ-yı Devlet heyetini, rapor meselesinin ne kadar önemli olduğunun anlamaları için daha önce verilmiş olan maden ruhsatnamelerini incelemeye davet ediyordu.

Gösterdikleri bütün çabalarının sonunda Ebüzziya kardeşlerin elinde, Yusuf Asım Efendi hakkında ileri sürdükleri iddialardan geriye sadece raporun sahteliği meselesi kalmıştı. Talha Bey, 7 Şubat tarihli dilekçesi boyunca daha önce uzun uzun üzerinde durduğu ne mühürleri bozuk numunelerden ne de Asım Efendi'nin bir şekilde rüşvet suçuna bulaşarak hapiste bulunmasından bahsetmekteydi. Şûrâ-yı Devlet heyetine sadece ruhsatın dayandırıldığı raporun içerisinde yer alan teknik ve maddi hatalar hakkında önceden ifade edilen hususlar tekrarlanmaktaydı. Sonuç olarak Talha Bey, Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatı bir başkasına devredip devredemeyeceği hakkında karar verecek olan Şûrâ-yı Devlet'in, bu hususları dikkatte alması gerektiğine inandıklarını şu şekilde ifade ederek dilekçesini bitirmekteydi: *Hulâsa Şûrâ-yı Devlet bugün Yusuf Asım Efendi'nin yalnız ruhsatnâmesiyle ve bu ruhsatnâmenin istinâd ettiği raporuyla meşgul olsa bile yine evvel emirde bu vesikaların kabil-i devir ve ferağ bir hakkı temin edip etmediklerine bakmaktan vareste kalamaz ve kalmamalıdır itikadındayız.*⁷⁷

Talha Bey'in Maliye ve Nafia dairesine yaptığı ziyaret ve hemen akabinde kaleme aldığı bu dilekçeden kısa bir süre sonra Şûrâ-yı Devlet'te bu mesele, etraflıca incelemeye alınacaktı. Bunu haber alan Talha ve Velid Bey'ler yeni bir dilekçe daha kaleme almışlardı. Son yazdıkları birkaç dilekçede yapageldikleri gibi burada da yine Yusuf Asım Efendi'nin elde ettiği ruhsata ait raporun sahteliği ve raporda yer alan hatalar üzerinde durulmaktaydı. Dilekçenin sonunda yer alan talepleri, hak ve hukuklarının fuzuli yere işleyişten kurtarılarak teslim edilmesi yönündeydi: *Fersan petrol madenleri üzerinde mevcut olup Yemen vilâyetinde ikmal-i muamelâtla meşgul bulunduğumuz hukukumuzda Yusuf Asım Efendi tarafından vaki' olan tecavüzün ne derece battal esaslara ve âdi tezayyühat ve tahrifata ibtina eylediğini bâlâdaki meşru'ât-i merûrât-ı acizanemiz mucib-i kanaat olacak surette meydana koyduğundan hukukumuzun şu fuzuli müddeiyatın tecavüzünden lüzum-ı siyanet-i tahlifini bir defa daha istirham eyleriz.*⁷⁸ Bu dilekçelerinden bir süre sonra ise konu hakkında Sadaret'i bilgilendirme ihtiyacı duymuşlardır.⁷⁹

77-Asım Efendi'nin yasal olarak elde ettiği anlaşılan ruhsat, şüphe yok ki Ebüzziya kardeşleri bir hayli şaşırtmıştı. Öyle ki dilekçe içerisinde Yusuf Asım Efendi olarak zikredilen isim arka arkaya dört defa Mustafa Asım Efendi şeklinde yazılmış ve dilekçenin sonunda yeniden Yusuf Asım olarak düzeltilmiştir. BOA, BEO, 4269/320102, lef 18-19, 25 Kânûn-i sâni 1329/7 Şubat 1914, s.1-2.

78-BOA, BEO, 4269/320102, lef 5, 28 Kânûn-i sâni 1329/10 Şubat 1914, s.2.

79-BOA, BEO, 4269/320102, lef 5, 17 Şubat 1329/2 Mart 1914, s.2.

Tek taraflı olarak Ebüzziya kardeşlerin ileri sürdükleri ve aslında birçoğu somut verilere dayanmayan iddialar, Şûrâ-yı Devlet'in kardeşleri Maliye ve Nafia dairesine çağırmasıyla etkisini kaybetmişe benziyordu. Her şeyden önce Yusuf Asım Efendi'nin kendilerinden çok daha önce, 1907 yılı sonlarında Fersan adalarında petrol arama ruhsatı için müracaat ettiğini öğrenmişlerdi. Artık yapacak çok bir şey olmadığını anlayan Talha ve Velid Ebüzziya, kendi iddialarını destekleyen en güçlü delil olarak gördükleri raporun sahteliği meselesine yoğunlaşmaya başlamışlardı. Bu konuda da birkaç dilekçe verdikten sonra iş bütünüyle Şûrâ-yı Devlet'in kararına kalmıştı. Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia dairesi ise konuyu sürüncemede bırakmamak için elde ettiği bütün evrakı birleştirip 28 Şubat 1914 Cumartesi günü, meseleyi etraflıca görüşmek amacıyla toplandı.

7. Şûrâ-yı Devlet Azalarının Konuyu Değerlendirmesi

Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia dairesi konuyu üç katmanlı bir sorun olarak karşısında bulmuştu. İlk olarak Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerli olup olmayacağına karar verilmesi gerekiyordu. Şüphesiz Ebüzziya kardeşlerin iddiaları da yabana atılır cinsten değildi. Ancak en önemlisi, konunun Londra müzakerelerine yansmasıyla ortaya çıkan Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın İngiliz vatandaşı Mösyö George Robert Rogers'a devredilmesi meselesiydi.

Maliye ve Nafia dairesi reisi Mehmed Tevfik başkanlığında ve beş üyeden oluşan heyet konuyu müzakere ettikten sonra detaylı bir mazbata hazırlayarak imzalamışlardı. Bu mazbatada yer alan bilgilere göre heyet için Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerli olup olmadığını tayin etmek son derece kolaydı. Ellerindeki bilgi ve verilere göre Asım Efendi'nin, Kasım 1907'de yapmış olduğu müracaatı değerlendirmeye tabii tutulmuş ve 12 Şubat 1908 (30 Kânûn-i sâni 1323) tarihinde kendisine ruhsat verilmesi uygun bulunmuştu. Nitekim bu ruhsat 4 Mayıs 1909'da (21 Nisan 1925) maden müdüriyeti tarafından da tasdik edilmişti. Dolayısıyla Asım Efendi'nin ruhsatıyla ilgili teknik açıdan herhangi bir problem görünmüyordu.

Ne var ki heyet, Asım Efendi'nin elindeki ruhsatla ilgili Ebüzziya Talha ve Velid'in kayda değer itirazlarının bulunduğunu düşünmekteydi. Maliye ve Nafia heyetine göre Ebüzziya kardeşler tarafından ileri sürülen itirazlarının esas noktasını, pederleri merhum Ebüzziya Tevfik Bey'in Yemen vilâyeti içerisinde bulunan Fersan adalarındaki petrol arama ruhsatını elde etmek için yaptığı müracaatı oluşturmaktaydı. Bütün iddialarını bu başvuruya dayandıran biraderler, Yusuf Asım Efendi'nin elde ettiği ruhsatın geçersiz olduğunu savunmaktaydı. Heyet ayrıca kardeşlerin maden nizamnamesine atıfla ileri sürdükleri iddiaları da değerlendirmişti. Bu cümleden olarak maden yerinin tespit edilmesi hususunun önemine dikkat çekiliyor ve Talha ile Velid Beylerin iddiaları arasında yer alan meçhul bir mühendise hazırlatılan sözde rapora atıfta bulunuluyordu. Benzer şekilde mühürleri bozuk numuneler ile Asım Efendi'nin rüşvetle ilişkili olan bir

cinayetten dolayı mahkûm olması hesaba katılıyor ve medeni hukukun kendisine sunduğu hakların üzerinden düşmesi gerektiği hususlarını da ayrı ayrı tetkik ediliyordu. Ancak heyetin en çok üzerinde durduğu konu, Ebüzziya kardeşlerin de aslında iddialarının temelini oluşturan Yusuf Asım Efendi'nin nezarete ve içerisinde pek çok maddi hata barındırdığı ileri sürülen keşif raporuydu. Heyet, kardeşlerin bu konudaki iddialarını tek tek ve ayrıntılı bir şekilde hazırladıkları mazbatada kayda geçirmişti.

Öte yandan ne Ebüzziya Tefik'in ne de oğulları Talha ile Velid'in petrol arama imtiyazını elde etme girişimleri henüz başlamadan, Maden Nezareti Yusuf Asım Efendi'nin elindeki ruhsatla ilgili birtakım işlemler yaptığı anlaşılmaktaydı. Bu gelişmelere dikkat çeken heyet, Yusuf Asım Efendi adına verilmiş olan ruhsat süresinin dolması üzerine 18 Mart 1911 (5 Mart 1327) tarihinde yeniden başvuru yaptığını belirtmekteydi. Bu sefer sunduğu arzual ve dilekçeye ek olarak petrol mevkilerini gösteren bir harita, fenni rapor ve petrol numuneleri de göndermişti. Ancak gönderilen petrol numuneleri, tahlil etmeye yetecek miktarda değildi. Bundan dolayı 10 Haziran 1911'de (28 Mayıs 1327) nezaret, Hudeyde mutasarrıflığına bir tahrirat yazarak yeni numuneler talep etmişti. Buna rağmen mutasarrıflıktan herhangi bir cevap alınamamıştı. Kardeşlerin bahsini ettikleri sahte rapor ile mühürleri bozuk petrol numunelerini Asım Efendi, arama ruhsatı süresini uzatmak için yapmış olduğu sonraki müracaat esnasında dilekçesiyle beraber verdiği anlaşılmaktaydı.

Petrol arama ruhsatının süresinin uzatmak için Asım Efendi'nin 1911'deki müracaatı, Hudeyde mutasarrıflığından cevap gelmemesi üzerine sürüncemede kalırken, sunduğu fenni rapor bir şekilde Ebüzziya kardeşlerin eline geçmişti. Raporu hazırlayan ve ismi kayıtlara J. Dö Şan olarak geçen mühendis ise kardeşlerin yoğun eleştirisine maruz kalmıştı. Maliye ve Nafia heyeti ise imtiyaz talep eden herkesin rapor hazırlamak için istediği mühendisi seçmekte serbest olduğuna dikkat çekiyordu. Hazırlanan raporları peşinen kabul eden Maden Nezareti, sorumluluğu tamamen imtiyaz müracaatında bulunan kişiye yüklemekteydi. Hâl böyle olunca Yusuf Asım Efendi tarafından sunulan raporun incelenmesine bile gerek duyulmamıştı. Bu noktada Ebüzziya kardeşlerin itirazlarında haklılık payı bulunduğu ortaya çıkmaktaydı.

Yusuf Asım Efendi'nin mahkûm olduğu halde sahibi olduğu ruhsatı başkasına devretmesi bahsine gelince, bu hususu Maliye ve Nafia heyeti doğrudan Şûrâ-yı Devlet Umumi Heyeti'ne sormayı uygun bulmuştu. Şûrâ-yı Devlet'in kanaatine göre Yusuf Asım Efendi elde etmiş olduğu adı geçen petrolere dair ruhsatname hukukunu, mahkûmiyetinden önce vermiş olduğu bir dilekçe ile başkasına devretmeyi talep etmişti. Diğer bir ifade ile Asım Efendi devir ve ferağ işlemini başlattıktan sonra rüşvetle ilişkili olan bir cinayete bulaşmış ve hapse düşmüştü.

Bunun üzerine heyetin yaptığı müzakerede mahkûmiyetin, Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulundurduğu ruhsatın geçerliliğine bir hanel getirmeyeceği ifade edilmekteydi. Zira medeni hukukun bir şahsa sunduğu hakların kişi üzerinden düşmesine

yönelik cezanın hangi durumlarda verileceği, ceza kanununun 31'inci maddesinde⁸⁰ açıkça belirtildiğine vurgu yapılmıktaydı. Heyet ise Yusuf Asım Efendi'ye atfedilen cezanın bu kanun maddesinde belirtilen hususların dışında bulunduğuna hükmetmiş ve bu durumun *mumaileyhin mezkûr maden üzerindeki hukuk-i haliye ve âtiyesine tesir etmemesi iktiza* edeceği sonucuna varmıştı. Bütün tartışmaların en sonunda heyet *Yusuf Asım Efendi'nin maden-i mezbûr üzerindeki hukukuna karşı mütearriz-i mümâileyhânın serdettikleri i'tirâzât kanunen gayr-i vârid görülmüş* olacağı şeklinde nihai bir karar almıştı. Sonuçta heyet Ebüzziya Talha ve Velid Beylerin Yusuf Asım Efendi'ye yönelik itirazlarını kabul etmemişti. Yine de açık bir kapı bırakarak konuyu bir kere de Şûrâ-yı Devlet'in umumi heyetinde görüşülmesi için oraya havale etmeyi uygun bulmuştu.⁸¹

Maliye ve Nafia dairesi reisi Mehmed Tevfik ile beş azadan oluşan bir heyet tarafından hazırlanan mazbatanın son kısmına bir not düşülmüştü. Bu küçük nottan, konunun üç gün sonra Şûrâ-yı Devlet umumi heyetinde müzakere edildiği anlaşılmıktaydı. Heyet-i umumiye, Maliye ve Nafia heyetinin değerlendirmelerine aynen katılmış ve gereğinin yapılması için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne meselenin havale edilmesine karar vermişti.⁸²

Bu mütalaaların üzerine Ebüzziya kardeşlerin artık söyleyecekleri hiçbir söz kalmamıştı. Zaten yazışmalar da bu tarihten itibaren kesilmektedir. Asıl kırılma noktası, Yusuf Asım Efendi'nin petrol arama imtiyazını kendilerinden çok zaman önce almış olduğunun resmi makamlarca doğrulanması olmuştu. Bu durum Ebüzziya Talha ve Velid Beylerin bütün iddialarını karşılıksız bırakmaya yetmişti.

Bütün bu girişimlerinin sonucunda hiçbir şeyi elde edememeleri bir yana, Ebüzziya Tevfik ile oğullarının neden petrol imtiyazı alma girişiminde buldukları hâlâ bir muammadır. Şu hâlde devrinin şöhretli isimlerinden olan Ebüzziya Tevfik ve çocuklarının bu teşebbüslerini nasıl değerlendirmek gerekmektedir?

80-Bu madde şu şekildedir: *Otuz Birinci Madde: Hukuk-i Medeniden müebbeden ıskat cezası evvelâ yirmi dokuzuncu maddede mezkûr olan [Yirmi Dokuzuncu Madde: Müebbeden rütbe ve me'mûriyetten mahrumiyet cezası mücrimin fîmâ-b'ad devletçe gerek doğrudan doğruya ve gerek iltizâm tarikiyle büyük be küçük hizmette bulunmaktan ve rütbe ve maaşa nâil olmaktan ve nişân takmaktan mahrum olması ve ashâb-ı rütbe ve me'mûriyetten ise evvel emirde rütbe ve me'mûriyet ve ma'âşın ref' olunmasıdır] müebbeden rütbe ve me'mûriyetten mahrumiyet cezasına müstehak olmak sâniyen kâffe-i hukuk-i belediyeden yani memleketçe ve milletçe ve esnafça bir me'mûriyet-i resmîyede bulunmaktan mahrum olmak ve sâlisen bir mekteb hevâceliğinde kullanılmamak ve rabia'n ıcrâ-yı tahkikatta kullanılmamak ve bir da'vada kendisinden istizâh-ı keyfiyet lâzım geldiği takdirde ifadesi bayağı ma'lûmât hükmünde kabul olunup da'vaca hükümsüz tutulmak ve bir da'vada vekâlet edememek ve hâmisân vasy olamamak ve sâdisân silah taşımağa sâlih olmamak hususlarından ibarettir.* Bu maddeler uzun süre boyunca ceza kanunlarında aynen muhafaza edilmiştir. Bakınız: *Cezai- Kanunname-i Hümayûn*, 3. Baskı, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1307, s.10-11; *Muaddel Kanun-i Ceza*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1327-1329, s. 11-13; *Muaddel Umumi Ceza Kanunu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1341, s. 11.

81-BOA, BEO, 4269/320102, lef 15, 15 Şubat 1329/28 Şubat 1914, s.1.

82-Aynı belge, 18 Şubat 1329/3 Mart 1914, s.2.

Her şeyden önce bu teşebbüs, o tarihlerde sıkça rastlanan maden imtiyazı spekülasyonlarını; yani imtiyaz alıp bunu başkasına devretme işini hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi saraya yakın birtakım isimler araya konularak maden imtiyazı elde etmek ve bunu en yüksek kârla başta yabancılar olmak üzere başka şahıs veya şirketlere satmak Osmanlı son devrinde oldukça yaygın bir davranıştı.⁸³ Ebüzziya ailesinin spekülâtör olduğunu kesin olarak bilmeye imkân olmasa da herhalde doğrudan kuyu açıp petrol arayacak değillerdi.

1909'da Mehmet Reşat'ın başkâtibi olan Halit Ziya Bey [Uşaklıgil], böyle bir girişimde bulunmaları için onları yönlendirmiş olabilirdi. Haddizatında Ebüzziya Tevfik petrol arama ruhsatı için başvuruda bulunduğu Mayıs 1911 tarihinde, Halit Ziya Bey yaklaşık iki yıldır başkıtâbette bulunmaktaydı. Ebüzziya Tevfik'ten yaşça küçük olmakla birlikte edebiyat mahfillerinde iyice kendisinden söz ettiren Halit Ziya Bey, bu meselelerin en yoğun tartışıldığı dönemde sarayda bulunduğundan konudan haberdar olmalıdır. İşin doğrusu ikiliyi edebiyat ortak paydasında buluşturan ilişki, söz konusu yönlendirmeyi ima etse de bunu ispat edecek hiçbir delil bulunamamıştır. Halit Ziya Bey, başkatip olarak bulunduğu yılları anlattığı *Saray ve Ötesi* adlı hatıralarında ne Fersan adaları ne petrol imtiyazları ne de Ebüzziya Tevfik Bey'de hiçbir şekilde bahsetmemektedir.⁸⁴

Belki de Ebüzziya Tevfik'i hiç kimse yönlendirmemiş, II. Meşrutiyet devrinin zihinlerde oluşturduğu özgürlüğün tesirinde kalarak başkaları gibi o da kişisel girişimlerde bulunmuştu. Refik Halid'in [Karay] veciz bir şekilde ifade ettiği gibi *Meşrutiyet'in ilanı üzerine hepimizde baş gösteren 'teşebbüsü şahsi' cazibe ve hülyası*⁸⁵ Ebüzziya Tevfik'i de sarmış olabilirdi. Ancak gerek başkası yönlendirmiş olsun gerekse sırf spekülasyon veya şahsi teşebbüs amacıyla yapılmış olsun, Ebüzziya Tevfik Bey ve oğulları Talha ile Velid'in, Fersan adalarında petrol arama ruhsatı elde etmek için çabalamış olmaları; edebiyat tarihinin olduğu kadar Türk ticari hayatının da ilginç girişimlerinden birisi olarak kayda değerdir.

Mart 1914'ten itibaren Fersan adalarındaki petrol imtiyazı tartışmalarında Ebüzziyalar artık yoktur. Vakıa bu tarihten sonra konu bütünüyle uluslararası bir hâl almıştır. İngiltere, Yusuf Asım Efendi'nin elinde bulunan imtiyazın Robert Rogers'a

83-Bekir Vehbi Bey, 5 Aralık 1929 tarihinde Âli İktisat Meclisi'ne sunduğu raporda bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Bizde yetmiş seksen seneden beri revaçta olan bir vaziyet vardır: O da maden taharri ruhsatnamesi, maden imtiyazı istihlal etmek ve bunları en az masrafla elde ettikten sonra bir meblağ mukabilinde devredecek bir ecnebi grubu aramak. Boş yere birçok emek sarfettiren, müteşebbisin yüzde doksan dokuz zararına müeddi olan, Türkiye madenlerinin kıymetini düşüren bu vaziyete nihayet vermek lazımdır. Âli İktisat Meclisi Raporları, Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir?, Türkiye Cumhuriyeti Âli İktisat Meclisi Umumi Kâtiplik Neşriyat Serisi, Baş-vekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1933, s. 6.*

84-Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, 431 s.

85-Refik Halid Bey, Meşrutiyet sonrasında oluşan bu atmosferden epeyce etkilenmiş ve kendisi de Bursa'daki maden suyu imtiyazını almak için vilayete müracaatta bulunmuştu. Bu konudaki girişim ve yorumları için bakınız: Refik Halid Karay, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu'da, Memleket yazıları -2-*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2014, s. 66-69.

devredilmesi için bir taraftan Londra'da bulunan Hakkı Paşa'yı sıkıştırmış diğer taraftan da İstanbul'daki İngiliz elçisi üzerinden birtakım girişimlerde bulunmuştu. Bu arada Yusuf Asım da Sinop'a sürülmüştü. Nihayet 11 Mart 1914'te Robert Rogers'a imtiyazın transfer edilmesine yönelik anlaşmada mutabakat sağlanabilmişti.

Diğer taraftan Fersan adaları, Birinci Dünya Savaşı esnasında İngilizler tarafından kısa süreliğine işgal edildi (Aralık 1916-Ocak1917). Savaş sona erdikten sonra Seyyid İdris ile petrol imtiyazı konusunda İngilizlerin birtakım yazışma ve görüşmeleri olmuşsa da herhangi bir sonuca varılmadı.⁸⁶ Ayrıca İngilizler, adalarda çeşitli zamanlarda petrol arama çalışmaları yapmışlarsa da⁸⁷ bugüne kadar bu mntıkada kayda değer bir petrol faaliyeti bulunmamaktadır.⁸⁸

Sonuç

Türk kültür ve edebiyat dünyasında yakından tanınan Ebüzziya Tevfik ve oğulları Talha ve Velid Beylerin, Fersan adalarında petrol arama ruhsatı elde etme teşebbüsleri, istedikleri şekilde sonuçlanmamıştır. Osmanlı arşivinin barındırdığı ilginç hikâyelerden birisi olan bu girişim, aynı zamanda petrol arama ruhsatlarının veya işletme imtiyazlarının nasıl elde edildiğiyle ilgili de fikir vermektedir. Öte yandan sıradan bir maden işletme talebi gibi görünen bu teşebbüsün beraberinde getirdiği tartışmalar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde merkeze uzak sınır bölgelerindeki uluslararası hakimiyet mücadelesinin ne kadar derin kökleri olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir.

Kızıldeniz'in güneyinde bulunan Fersan adalarındaki petrol madeni, sadece ticari yatırımcı ve müteşebbisleri değil, konunun bir hayli yabancı olan Ebüzziya Tevfik ve oğullarını nasıl harekete geçirebildiği bu çalışma sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Elinde resmi olarak petrol arama ruhsatı bulunduran Yusuf Asım Efendi'yi Ebüzziya kardeşlerin amansızca suçlamaları, aynı zamanda o dönemde ruhsat ve imtiyaz elde etmek için oluşan rekabeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Oysa Fersan adalarında -Osman Nuri Paşa'nın layihasında yer alan küçük birkaç bilgi dışarıda tutulursa- ne o zamanlarda ciddi bir petrol faaliyeti yapılmış ne de bugüne kadar kayda değer miktarda petrol çıkartılmıştır. Bu durum göstermektedir ki Birinci Dünya Savaşı öncesinde bahsi geçen adalar üzerindeki hakimiyet mücadelesinin öznesi olan petrol, burada kelimenin tam anlamıyla bir enstrüman olarak kullanılmıştır.

86-J. Baldry, "The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imamate of Asir, 1910-1929" ..., s. 81 vd.

87-J. E. Peterson, "The Islands of Arabia: Their Recent History and Strategic Importance", *Arabian Studies VII*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1985, s. 23-24.

88-Fersan adalarındaki petrol ihtimalleri hakkında beni bilgilendiren dostlarım Serkan Şahin ve Volkan Aslanoğlu'na teşekkür ederim.

Dolayısıyla Fersan adalarında petrol bulunsa da bulunmasa da burası stratejik ve jeopolitik açıdan son derece önemli bir coğrafi konumu teşkil ettiği görülmektedir. Nasıl ki Almanya, gemileri için kömür deposu ihtiyacını ileri sürerek buraya yerleşmeye çalışmışsa benzer şekilde İngiltere de petrolü gerekçe göstererek bu adalar üzerinde egemen olmak istediği anlaşılmaktadır. Bunu gerçekleştirdiğinde, sadece Kızıldeniz ticaretini kontrol altına almış olmayacak aynı zamanda -eğer varsa- bir petrol kaynağına daha sahip olacaktı. Sonuçta, elde edeceği imtiyazla birden fazla amaca ulaşma imkânı kazanacaktı.

Ebüzziya Tevfik ve oğullarının, petrol işletmeciliği gibi içerisinde pek çok karmaşık ilişkiyi barındıran bir mesleği, elbette ki bizzat kendileri icra etmek istedikleri için imtiyaz talebinde bulunmamışlardı. Onların bu girişimi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında iyice yaygınlaşan, herhangi bir maden imtiyazını alıp, bunu zamanla başka bir şahsa veya şirkete satmayı amaçlayan spekülâtörleri hatırlatmaktadır. İmtiyaz avcıları olarak da bilinen bu zümre, sarayla kurdukları yakın ilişki sayesinde imtiyaz elde ediyor ve bunu yüksek kârlarla başkalarına devrediyordu. Bu durum o kadar yaygınlaşmıştı ki imtiyazın, doğrudan maden aramak veya işletmek için mi yoksa başkasına devretmek amacıyla mı istendiği büsbütün birbirine karışmıştı. Ebüzziyaların, eğer petrol imtiyazını elde ederlerse bunu ne yapacakları tam olarak bilinmese de kendilerinin petrol araması yapmayacağı açıktır. Sonuç olarak Yusuf Asım Efendi'nin yaptığı gibi uygun bir gerekçe ortaya çıktığında, muhtemelen ellerindeki imtiyazı başkalarına satmayı amaçlamışlardı.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi⁸⁹

- Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.} MKT.MHM)
- Babıâli Evrak Odası (BEO)
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD)
- Dâhiliye Nezareti (DH)
- İrade, Hususi (İ.HUS)
- Maliye Nezareti (ML)
- Yıldız, Perakende Evrakı (Y.PRK)
- Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.)
- Yıldız, Perakende, Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)
- Yıldız, Perakende, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR)
- Yıldız, Perakende, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)
- Yıldız, Resmi Maruzat (Y.A.RES)

2- Kaynak Eserler ve Araştırmalar

ABDULLAH Fevziye, “Ebüzziya Tevfik”, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 4, M.E.B., Eskişehir 2001, s. 100.

AKALIN Durmuş, “Aden’in İşgali ve İşgalden Sonra Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz’de Aldığı Tedbirler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, ss. 357-404.

AKGÜN Adnan, *Ebüzziyâ Tevfik’in Mecmûa-i Ebüzziyâ’daki Hâtıraları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yöneten: İnci Enginün, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.

AKYILDIZ Ali, KURŞUN Zekeriya, *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

BALDRY John, “The Powers and Mineral Concessions in the Idrisi Imamate of Asir, 1910-1929”, *Arabian Studies II*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1975, ss. 76-107.

BAYUR Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 2, Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

89-Belge numaraları dipnotlarda gösterildiği için kaynakçada tekrar edilmemiştir.

- BLOCH Walter, “Alman Bahriye Stratejisi ve Denizaşını Ticareti”, *Toplumsal Tarih*, S:21, Eylül 1995.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt:2, Kısım:1, Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1333.
- BUZPINAR, Şit Tufan, “Mustafa Fazıl Paşa”, *DİA*, C. 31, s. 300-301.
- Cezai- Kanunname-i Hümayûn*, 3. Baskı, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1307.
- Ebüzzîya Tevfik, “Petrol Havuzları”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 399, 31 Ekim 1910, s. 1.
-, “Sefâinde Kuvve-i Muharrike Olarak Petrol İsti’ mâli”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, No: 278, 9 Mart 1910, s. 1.
-, “Muktatafat, Amerika’da Petrol İstihsâlâtı”, *Mecmua-i Ebüzzîya*, Sayı: 132, sayfa: 127-128.
-, “Demiryollarında Petrol İsti’ mâlinin Fevâidi”, *Mecmua-i Ebüzzîya*, Sayı: 136, sayfa: 251-252.
-, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yayınlayan: Şemseddin Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
-, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yayınlayan: Ziyad Ebüzzîya, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973-74.
-, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Yakup Öztürk, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.
- EBÜZZİYA Ziyad, “Ebüzzîyâ Mehmed Tevfik”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.10, s. 376.
- GÜR Âlim, *Ebüzzîya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 1998.
- FARAH Caesar E., *The Sultan’s Yemen: 19th-Century Challenges to Ottoman Rule*, I. B. Tauris, Londra 2002.
- EKİNCİ İlhan, “Kızıldeniz’in Güneyinde Rekabet-Şeyh Said ve Fersan Adaları Meselesi”, *Belleten*, LXIX, No:255, (Ağustos 2005) s. 567-598.
- KARAY Refik Halid, *Kırk Yıl Evvel Kırk Yıl Sonra Anadolu’da, Memleket yazıları -2*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2014.

- KESKİN Özkan, *Orman ve Ma'âdin Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2005.
- KUNERALP Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922), Prosopografik Rehber*, İSİS Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Mahmud Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen: Ali Birinci, İsis Yayınları, İstanbul 2001.
- Meriyet-i Ahkâmına bi'l-istizan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Padişahi Şeref-sünuh ve sudûr buyurulan maâdin nizamnâmesidir*, İstanbul 1322.
- Muaddel Kanun-i Ceza*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet 1327-1329.
- Muaddel Umumi Ceza Kanunu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1341.
- LONGRIGG Stephen Hemsley, *Oil in the Middle East, Its Discovery and Development*, Oxford University Press, Londra 1954.
- ORHONLU Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- PETERSON J. E., "The Islands of Arabia: Their Recent History and Strategic Importance", *Arabian Studies VII*, R. B. Serjeant (Editor), R. L. Bidwell (Editor), The Middle East Centre, University of Cambridge, Londra 1985
- Rumbeyoğlu Fahreddin, Mehmed Nabi, *Fersan Adaları Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- SERTEL Mehmet. Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yayılcık Matbaası, İstanbul 1968.
- SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 2017.
- Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-a'lâm*, Cilt: 5, Mihran Matbaası, İstanbul 1314.
- TOK Alaaddin, *The Ottoman Mining Sector In The Age Of Capitalism: An Analysis of State-Capital Relations (1850-1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, 2010.

TOKGÖZ Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım (1888-1918)*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

TÜRESAY Özgür, *Être intellectuel à la fin de l'Empire ottoman : Ebüzziya Tefvik (1849-1913) et son temps*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2008.

....., “Bir Osmanlı Matbaasının Sergüzeşti, Ebüzziya Tefvik’in Matbaa-i Ebüzziyası”, *Toplumsal Tarih*, S: 128, Ağustos 2004, ss. 36-43.

....., “II. Abdülhamid Dönemi Yayımcılığı, Matbaa-i Ebüzziya ve Bastığı Kitaplar”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 34, Güz 2008/2, s. 3-48;

....., “Osmanlı Kimliğinin Peşinde: Ebüzziya Tefvik Bey”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 21, Yaz 2002/1, s. 3-25.

....., “Ebüzziya Tefvik ve Mecmua-i Ebüzziya (1880-1912)”, *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, Sayı 18, Kış 2000/2, s. 87-140

UŞAKLIGİL Halit Ziya, *Saray ve Ötesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

YURDAKUL Nurcan Özkaplan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

3- Süreli Yayınlar

Journal des débats politiques et littéraires, (5 décembre 1901)

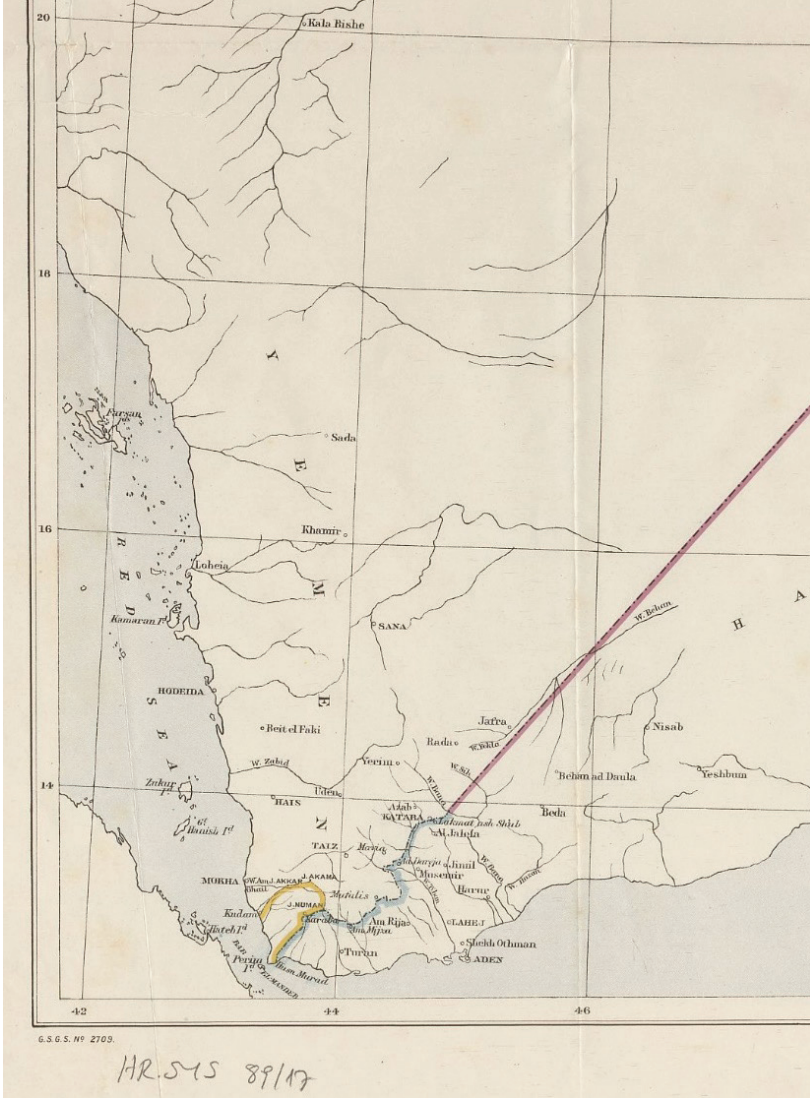
Mecmûa-i Ebüzziya

New York Times, (June 7; September 10, 1901)

Yeni Tasvir-i Efkâr, (9 Mart 1910, 31 Ekim 1910)

Ekler

Ek 1: Fersan adalarını, Kızıldeniz ve Yemen sahillerindeki adalar grubuyla gösteren Osmanlı dönemine ait haritadan bir kesit. (BOA, HR.SYS., 89/17)

Ek 2: Fersan adalarının Kızıldeniz'deki konumunu gösteren haritalar. (Google Maps)

Ek 3: Ebüzziya Tevfik ve oğulları Velid ile Talha Beylere ait görseller.

Sol üstten: “Matbuat-ı memlekete birçok hizmetleri, edebiyat-ı Osmaniye’ye pek kıymetli hediyeleri olan tâbi’ ve edip Ebüzziya Tefvik Bey Efendi” ibareli kartpostal (İBB Atatürk kitaplığı, Krt_009689); Ebüzziya Tefvik Bey’in bir fotoğrafı (İBB Atatürk kitaplığı, Krt_000030); Velid Ebüzziya’ya ait bir fotoğraf (Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi); Talha Ebüzziya’nın ölümü üzerine “Merhum Talha Ebüzziya Bey” başlığıyla dönemin basınında yayınlanan bir haber (Taha Toros Arşivi, Şehir Üniversitesi).